

Lilla valfrihets- boken

av Gunnar Hökmark

Valfrihetens
Vänner

Lilla valfrihets- boken

av Gunnar Hökmark

Valfrihetens
Vänner

Gunnar Hökmark är ordförande för Valfrihetskommissionen som har sin bas i nätverket Valfrihetens vänner. Han tog initiativ till kommissionen för att möta den politik som vill inskränka den allemansrätt som valfriheten har blivit i det svenska samhället.

Gunnar är tidigare Europaparlamentariker och riksdagsledamot och har från början av sitt politiska engagemang drivit valfrihetsfrågor. Han är verksam inom olika fält av svensk samhällsdebatt och är bland annat ordförande för tankesmedjan Frivärld.

Valfrihetens Vänner är ett nätverk av entreprenörer och företagsledare som har ett engagemang för valfrihet och fri företagsamhet.

Läs mer på valfrihetsfakta.se.

Innehåll

1. Driver du med vinden blåser du bort.....	5
2. Den agila och granulära välfärden.....	14
3. Ingen tvekan om vad människor vill.....	30
4. Verkligheten är annorlunda än vänsterns niddbilder.....	38
5. Fötternas revolution.....	43
6. Valfrihetens drivkrafter.....	49
7. När anden kom ur flaskan.....	55
8. Kampen mot mångfalden handlar om misstron mot företagande.....	59
9. Den nya svenska välfärdsmodellen.....	63
10. Nu hotas svensk välfärd.....	71
11. Välfärden som den ser ut i verkligheten.....	82
12. Den ideologiska blockeringen behöver myterna.....	92
13. Vad välfärdsdebatten på 2020-talet borde handla om.....	110
En liten epilög.....	117

1

Driver du med vinden blåser du bort

Sedan 1990-talet har svensk välfärd utvecklats och förändrats. Nya alternativ och nya tankar har förbättrat och utvecklat verksamheter. Mångfald och konkurrens har gett den enskilde en position med makt att välja. Vi har alla när det gäller välfärden gått från undersåtar utan makt till medborgare med rätt att själva forma vår välfärd. Många nya aktörer har vuxit fram med hjälp av kunskap om de befintliga verksamheterna och gett lärdomar och erfarenheter till alla.

Den svenska utvecklingen skiljer sig radikalt från den i många andra länder. Möjligheten för svenskar att välja har inte varit relaterad till eller beroende av pengar, utan har utformats som en allemansrätt i välfärden. Den offentliga finansieringen, inte din egen inkomst eller rikedom, har öppnat upp valfrihetens dörrar och gett en mångfald av verksamheter.

Inom hela det svenska välfärdsområdet finns det fortsatt problem.

Sjukvårdens ökade möjligheter kan både underlätta och effektivisera, men också driva kostnader genom att fler och fler sjukdomar kan åtgärdas.

Det gäller framför allt det faktum att ökade resurser inte gett ökat utbud utan snarare tillåtit ökad byråkrati växa fram. Där har de privata alternativen visat på utvägar och lösningar – men det löser inte utmaningen med allt fler möjligheter att ge vård, allt högre krav och en fortsatt utveckling av möjligheten att välja vård där den finns.

Den svenska skolan har också sina problem. Dels de långsiktiga problemen som under lång tid har påverkat skolans resultat, men som vi de senaste åren har sett bli mindre. Dels en omfattande invandring, med många som kommer från delar av världen med låg utbildningsnivå. Det har lett till segregation och ett elevunderlag vars utbildningsnivåer skiljer sig mer än vad som varit det normala, och bidragit till att många skolor har svårt att klara grundläggande kunskapsmål.

Samtidigt finns det ett behov av att skolan ger de mest studiebegåvade stimulans och undervisning för att utvecklas i sin fulla potential. Det är en avgörande förutsättning för att Sverige ska kunna vara ett ledande kunskapsamhälle.

En allt större del äldre som kan bo kvar hemma kommer att behöva omsorg och förutsättningar för att där

kunna leva sitt liv så bra och aktivt som möjligt. Samtidigt kommer allt fler människor att bli allt äldre och behöva bo på äldreboenden. Deras möjlighet att få bo på ett sätt som passar dem och ger trygghet kommer att bero på de alternativ och valmöjligheter som erbjuds.

Vi kommer att behöva mer av välfärdens mångfald och utveckling i framtiden. Fler och fler har också gjort sina egna val som inneburit att de privata alternativen har vuxit och blivit en större del av den svenska välfärdsmodellen.

Kraven på att avveckla, förbjuda eller hindra privat företagande syftar till att inskränka eller avveckla denna valfrihet. Attackerna och beskrivningarna utmålar privata alternativ som orsak till den svenska välfärdens problem, och beskriver det privata företagandet och företagen som hänsynslösa utsugare som inte tar hänsyn till människors välfärd och trygghet.

Som ett ytterligare led i detta har vi attackerna på dem som förespråkar valfrihet. Det är konspirationsteoriernas virrvarr. Exempelvis att de många som är för valfrihet känner varandra. För egen del känner jag många valfrihetsförespråkare, men jag känner i sanningens namn också många andra människor. Ett annat egenartat exempel är tankarna på att det under ytan pågår en snudd på korrupt "lobbyism", som gör att något så extremt som människors rätt att välja har kunnat bestå i trettio år och under olika regeringar.

De som tillhör valfrihetens motståndare är så övertygade, och har till slut övertygat sig själva, att det bara kan vara så att det är något skumt som gör att människor i Sverige har mer valfrihet än i andra länder. Det är ett konspirationstänkande som vi ser i andra länder och som där förstör det politiska samtalet.

Det har vuxit fram en föreställning, som inte är ny, för vänstern har alltid arbetat med dogmatiska bilder av privat företagsamhet och frihet att välja, nämligen att det privata är dåligt och ibland rentav undermåligt. Motsatsvis anser dessa krafter att det offentliga är felfritt – och i den mån det inte är det, beror det på att privata aktörer har förstört den offentliga verksamheten.

Trots att människor i verkligheten har valt på ett sätt som motbevisar detta, har varken politiker eller journalister velat redovisa skälen till de mångas val. Det är i stället valfrihetens motståndare som fått fritt fram att beskriva den nya välfärd som människor själva har valt.

Det har ibland varit enskilda verksamheter som har varit dåliga och av det skälet borde ha stängts ner eller tvingats ändra sig. I andra fall har det varit verksamheter som strider mot svensk lag eller läroplan, och av det skälet, liksom all annan verksamhet som bedrivs i strid med lagen, borde dömas ut. Och det finns till slut alltid verksamheter som är bättre och sämre, och de som är sämre bör alltid fasas ut när människor lämnar dem.

Det är de facto så situationen är för alltför många kommunala skolor, även om det handlar om en mindre andel av alla som finns. De illa fungerande skolorna har en verksamhet som inte lever upp till arbetsmiljökrav och grundläggande ordningskrav, och som inte heller ger sina elever den utbildning de behöver och har rätt till. En avgörande viktig anledning till att så många elever väljer bort dessa skolor är att de år efter år tillåts misslyckas med sitt uppdrag.

Vare sig privata alternativ eller kommunala ska dömas utifrån de enskilda fall som sticker ut. Det har tyvärr blivit en oseriös vana hos valfrihetens fiender när det gäller privata verksamheter, men den speglas inte när det gäller de kommunala verksamheterna. Det är som att dessa har rätt att år efter år få fortsatt förtroende och ge människor dålig vård, omsorg och skola.

En mer öppen attityd skulle ta vara på och lyssna på människors erfarenheter och på alla dem som har valt de fristående och privata alternativen. Ibland har de gjort sitt val därför att de anser att det är det som är bäst, passar dem som individer eller som de har störst förtroende för. Men i detta ligger också att alla de som har valt de fristående och privata alternativen också har valt bort de kommunala. Kanske för att de inte var tillräckligt bra. Kanske för att de, trots att de var bra, kunde ersättas med något ännu bättre.

Det är i detta perspektiv som borgerliga politiker borde vara stolta över den mångfald som har kunnat växa fram. En mångfald som ger en långsiktig kvalitetsutveckling, där bra ersätts av bättre, och dåligt kan fasas ut, eller stängas.

De borde vara stolta över den makt och de rättigheter som de har medverkat till att ge medborgarna. Att den enskilde medborgaren gjorts myndig över sin egen välfärd, och kan välja mellan en lång rad privata och kommunala verksamheter.

De borde vara stolta över valfriheten, mångfalden och den enskildes rätt, liksom över att ha skapat förutsättningar för den öppna dynamik som premierar nytänkande och där utveckling inte hindras av likformighetens regler.

Men borgerligheten har ibland blivit så skrämmd av attackerna på enskilda verksamheter, av felaktiga påståenden om miljardvinster eller om utsvultna förskolebarn, att man inte har vågat stå upp för den unika allemansrätt inom välfärden som vi har i Sverige.

Mitt första anförande i riksdagen handlade om rätten att välja skola. Sedan dess har jag under årens lopp på olika sätt följt och debatterat valfrihetsfrågorna, av flera skäl. Valfriheten ger en dynamisk utveckling – se bara på de samhällen där valfriheten inte fanns – men den klargör också att den enskilde individen är medborgare och inte undersåte.

För min del är det denna valfrihet för den enskilde, och den möjlighet till utveckling som konkurrens, mångfald och företagande ger, som är det viktiga.

Den kan på olika sätt bidra till att utveckla nya tjänstesektorer i hela vår ekonomi, men den gör också vårt samhälle i vardagen bättre. Det bör man både våga och vilja försvara inför envetna attacker och förvrängda verklighetsbeskrivningar och svartmålningar.

Orkar man inte göra det så blåser man bort med vinden. Det gäller då inte bara välfärden utan också synen på företagande, entreprenörskap, mångfald, konkurrens, marknadsekonomi och den enskildes frihet att bestämma över vardagen. Det är dags att stå upp för och utveckla valfriheten. Det är nämligen så vi utvecklar välfärden och Sverige.

41 § Fristående skolor för skolpliktiga elever m. m.

Nr 44

Ondagen den
8 december 1982

Föredrags utbildningsutskottets betänkande 1982:83:10 om fristående skolor för skolpliktiga elever m. m. (prop. 1982:83:1).

*Fristående skolor
för skolpliktiga
elever*

Anf. 155 GUNNAR HÖCKMARK (m):

Herr tåman! Regeringens proposition om fristående skolor innebär en förbättring av de fristående skolornas ställning. Den förändringen är värd att välkomnas.

Men tyvärr andas både propositionen och utskottets betänkande fortfarande en misstro mot de skolor som står utanför det offentliga skolsystemet. Det föredragande statsrådet anför t. ex. att "det för att en skola skall få statsbidrag inte räcker att den uppfyller förutsättningarna för godkännande för skolpliktens fullgörande".

Liteigt vår uppfattning rymmer det här betänkandet många frågeställningar av principiell vikt för de enskilda människorna, för vårt samhällssystem och för hur vi skall få ett skolväsende som är det bästa möjliga för landets elever. Inte i något av de här fallen kan man påstå att ett skolväsende som i praktiken är ett offentligt monopopol är det bästa. Tvärtom finns skäl att hävda, att fristående skolor skulle vara bra för människor, för vårt samhälle och för dynamiken och kvaliteten i vårt utbildningsväsende – och därmed bra för eleverna.

Sverige har åtagit sig internationella konventioner att tillåta existensen av fristående skolor under förutsättning att de uppfyller vissa grundläggande krav. I propositionen konstateras, i och för sig helt riktigt, att detta faktum att de skall tillåtas – inte behöver innebära att man stöder dem. Men i praktiken gör man möjligheten att välja skola och skolform illusorisk om man förvägrar fristående skolor villkor som är någorlunda jämförbara med dem som gäller för det offentliga skolsystemet. Möjligheten att välja skola blir då verklig endast för mycket privilegierade grupper, kanske olika etniska och religiösa grupper med särskilda engagemang och familjer där föräldrarna gör uppoffringar långt utöver vad andra föräldrar gör eller kan göra.

En frågeställning som betänkandet väcker är därför om de rättigheter som Sverige har åtagit sig att ge medborgarna är något som enbart skall förbehållas vissa, eller om dessa rättigheter, som vi hyllar i konventioner, skall vara var mans egendom.

Vi moderater vill att det skall finnas en reell möjlighet för barn och föräldrar i normala familjer att välja från det offentliga skolsystemet fristående skolor. Men majoriteten i utskottet vill förtena majoriten av svenska folket denna möjlighet och rättighet.

Vi moderater menar att det borde vara en självklarhet att politiker verkar för att barn och föräldrar ges största tänkbara möjlighet att välja skola och skolform. Vi delar inte uppfattningen att någon diffus samhällslytta står i motsatsställning till de enskilda människornas fria val. Tvärtom, i ett

Nr 44

Onsdagen den
8 december 1982

*Fristående skolor
för skolutbildade
elever*

människt samhälle är det fria valet, pluralismen, i allra högsta grad samhällsnytta.

Vad det ytterst gäller har är om politiker skall styra stat och kommun i syfte att erbjuda människorna de bästa möjligheterna att styra över och utforma sina liv, eller om politiker skall styra inte bara över stat och kommun utan också över de enskilda människornas vardag. Mot den bakgrunden har vi moderater reserverat oss till förmån för en annan, mer positiv, syn på fristående skolor.

Skåten är många.

För det första skall människor själva kunna välja. Detta gäller inom en lång rad olika områden. Det gäller varden, och det gäller barnomsorgen, för att ta några exempel. Och det gäller skolväsendet.

För det andra är Sveriges ekonomi ansträngd. Vi har all anledning att ta till vara de resurser och de idéer som privata initiativ kan innebära. Att öka utrymmet för konkurrenskraftiga alternativ är i sig en besparingsinsats som människorna själva vinner på. Det gäller inom många områden, såsom vård, barnomsorg eller som i detta fall skolor.

Det är i det här sammanhanget bestickande att människor står i kö för att få ha sina barn i skolor som kostar dem själva uppfostringar och avgifter samtidigt som den totala elevkostnaden i dessa skolor är lägre än i de offentliga skolorna.

För det tredje skulle dynamiken och vitaliteten i vårt skolväsende vinna på att olika alternativ kan existera.

En valfrihet mellan olika skolor och skolformer innebär en ökad anpassning av skolväsendet till den enskilda elevens förmåga och läggning. Mängdfalden ökar den kvalitativa anpassningen till individernas skilda intressen. Och möjligheten att välja innebär att man slipper vara prisgiven åt det som stat och kommun har att erbjuda. Det kan skapa en trygghet för elever, lärare och föräldrar, liksom ett gemensamt engagemang som tyvärr alltför mycket saknas i dag.

För det fjärde skapar konkurrensen mellan olika skolor och skolformer nytänkande. Det är ett faktum att dagens offentliga skola har kommit att dra nytta av det nytänkande i pedagogiken som de enskilda skolorna ställt för. Det nytänkandet måste stimuleras och stödas.

Rätten att få välja skola, hushållningen med resurser, utvecklingen av de enskilda eleverna, relationerna familj-skola och den pedagogiska utvecklingen vinner på den valfrihet för de enskilda människorna som fristående skolor kan tillföra.

Herr talman! Ett fritt och öppet samhälle har mycket att vinna på en öppenhet i utbildningssystemet, ett önskemål som propositionen inte tillgodoser.

Trots detta tillstyrker vi regeringens förslag om kriterier för statsbidrag till fristående skolor samtidigt som vi i reservation 3 yrkar att regeringen återkommer med ett nytt förslag, där varje fristående skola som uppfyller skollagens krav för godkända skall kunna erhålla statligt bidrag motsvarande högst de kostnader som staten har för elever i den offentliga grundskolan.

I övriga reservationer, som jag alltså yrkar bifall till, hemställer vi om förbättringar av det nuvarande förslaget i enlighet med den mer positiva syn på fristående skolor och valfrihet som jag här har redovisat.

2

Den agila och granulära välfärden

Varje tid har sina modeord och sina mantran. Själv har jag slagits av hur många gånger begrepp som agilt används, utan att vare sig den som uttalar det eller hör det är riktigt säkra på vad det är.

Begreppet handlar om att vara lyhörd för den enskilde och att sträva efter att möta hans eller hennes behov. Att inte vara rädd för förändring och att agera i en organisation som passar just tillfället och sammanhanget. Det handlar om att stegvis förändra, i den takt man lär sig, syftande till att i varje enskild insats göra det bästa möjliga utifrån situationen, att prioritera det viktigaste i det enskilda steget och att ständigt följa upp. Det är helt enkelt ett väldigt individorienterat begrepp, både vad gäller den som man möter och den som jag själv ska vara.

Och det är väldigt relevant i välfärdsverksamheter. Att i verklighetens individuella mångfald göra det bästa möjliga, riktat mot just den person eller de personer du har att göra med, genom att förstå och möta deras

olika behov. Att förändra både utifrån situationen och utifrån individerna.

Det är svårt att se något som är mer i den enskildes intresse av trygghet än att välfärdens verksamheter står nära den som det handlar om, och ge utrymme för den som har ansvaret att också ta ansvaret. Det är alltid den enskilde som berörs. Din hälsa, min trygghet, hans kunskap, hennes omsorg.

Är välfärden utformad så den blir anpassad till mig som individ blir det också granulärt, för att ta ett annat ständigt återkommande modeord.

Det är inte en tillfällighet att dessa två ord har blivit ord på modet. De säger något om den syn på individen som växer fram i ett högt utvecklat samhälle. De är en mätare av tiden och dess möjligheter, kopplat till teknikens möjligheter och en modern syn på människan. Digitalisering, medicinsk utveckling, information och den enskildes krav handlar alltmer om hur verksamheter kan bli mer flexibla och ständigt förnyande. Hur den enskildes individuella behov och möjligheter bör mötas.

Den moderna tidens välfärdsverksamheter bör vara agila, och välfärden som människor möter den bör vara granulär, med utgångspunkt från de som är verksamma i professionerna och med fokus på de enskilda det handlar om.

Teknik och vetenskap ger oss alla dessa möjligheter och de utvecklas dessutom alltmer i den riktningen. Debatten om privata alternativ och mångfald inom i synnerhet välfärden handlar inte om teoretiska diskussioner, utan om konkreta politiska handlingar som kommer att få konsekvenser för människors liv och vardag. Det handlar om att antingen anpassa till individens krav och behov, eller om att den enskilde ska passas in i det övergripande och storskaliga. Hennes önskemål och trygghet eller det kollektivs styre.

Därför handlar det inte bara om ideologiska motsättningar, utan om vi ska acceptera ett synsätt på välfärd som – när den omsätts – bygger på en storskalighet som per definition motverkar den individuella anpassningen.

Storskalighetens, byråkratins och planstrategins ideologi har alltid – när den omsätts i verkligheten – haft svårt att leva upp till verklighetens krav. När det gäller välfärden blir det riktigt uppenbart. Det storskaliga och byråkratiska kan varken vara agilt eller granulärt.

Det gamla industrisamhällets logik eller den nya tidens möjligheter

Vår tids företagande är i smått som stort organiserat som en konsekvens av den största teknologiska omvandlingen sedan den industriella revolutionen. Digitaliseringen av tillverkning, tjänsteutbud, logistik och kommunikation sätter den enskilde i centrum.

Att bedriva politik och forma det offentliga som om inget har hänt sedan 1970-talet leder i bästa fall till förstelning och i värsta fall till ren förstörelse av drivkrafterna hos alla människor som för utvecklingen framåt. En sådan verksamhet blir motsatsen till agilt och granulärt.

Debattens kärnfrågor rör inte enbart principiella mot-sättningar inom industrisamhällets givna ramar, utan om framtidens möjligheter i ett samhälle som i fundamentala hänseenden är annorlunda än 1900-talets Sverige. Det handlar om huruvida vårt samhälle ska tillåtas att stagnera bara därför att vi fastnar i gamla hjulspår. Eller om vi ska tillvarata de nya möjligheterna att utveckla ett nytt och individanpassat utbud av välfärdstjänster.

Motsättningen handlar om två saker. För det första – om den enskildes valfrihet. För det andra – om hur vår välfärd ska utvecklas och tillhandahållas, om de framtida villkoren för de företag som vill erbjuda dessa tjänster. Det granulära och det agila.

Frågan om det ska finnas valfrihet och privata alternativ i välfärden är därför inte, som det ibland sägs, en 1990-talsdebatt. Det är tvärtom i allra högsta grad en 2020-talsdebatt. God välfärd skapas inte med hjälp av traditionell industriell produktionslogik. Däremot passar agilt företagande mycket bra.

Agila arbetsätt utvecklades från början inom IT-världen och innebär en renodling av företagandets experimentella dimension. Med ett agilt arbetsätt kan småskalighet ofta vara en fördel därför att den ger bästa möjliga upplevelse hos utnyttjaren, med minsta möjliga administrativa överbyggnad hos den som tillhandahåller tjänsten. Decentralisering av resurser och ansvar till den medarbetare som utför tjänsten gör att företagets stödresurser används optimalt, samtidigt som kopplingen mellan kundens behov och utförarens förmåga blir så optimal som möjligt.

Under tre decennier har det skett en lika snabb som revolutionerande förändring inom den privata tjänstesektorn. Arbetsvillkoren har förnyats tack vare digitaliseringen. Även om arbetet i sig fortfarande bedrivs personligt, hantverksmässigt, konstnärligt eller intellektuellt, innebär digitaliseringen att den administrativa arbetsbördan tar allt mindre resurser i anspråk.

Från utövarens horisont är fördelen det korta avståndet till kunden, klienten eller patienten – och därmed arbetstillfredsställelsen. Det framstår sannolikt som en dröm för många som idag arbetar i stora organisationer fyllda med mellanchefer som tar alltmer arbetstid i anspråk för uppgifter utanför kärnverksamheten.

De privata alternativ som under drygt tre decenniers tid har vuxit fram efter människors medvetna val sysselsätter hundratusentals människor och har ännu många fler

som kunder, klienter eller patienter. Striden rör nu om dessa alternativ ska kunna erbjudas oss även i framtiden.

Det agila och det granulära

Ska våra välfärdssystem också kunna utvecklas i takt med tiden och finnas i täten när det gäller att dra nytta av innovationer, ny teknologi och nya rön inom forskning och vetenskap? Då behöver de vara agila, och tillåtas sträva mot det granulära.

Mest uppenbart är detta inom den medicinska vården. Inom sjukvården, den förebyggande vården och den allmänna hälsovården sker nya genombrott bokstavligen varje dag. Framstegen är utomordentligt snabba. Världen över växer nya kunskaper och idéer fram. De vårdgivare som går i täten för att utveckla sina förmågor kommer att kunna erbjuda inte bara den mest adekvata sjukvården utan sannolikt också den mest effektiva och produktiva.

Ny operationsteknik som utvecklas med robotkirurgi på distans blir möjlig genom digitaliseringen. Genetikens landvinningar skapar förutsättningar för att i växande utsträckning använda sig av människokroppens egen resiliens. Ny medicinsk teknik möjliggör optimal dosering av läkemedlen på molekylär nivå. Användningen av laser gör att behandlingar som tidigare krävde stora ingrepp med bred och trubbig medicinering kan personaliseras och ske med dramatiskt färre biverkningar. Nya medicinska preparat, ny medicinsk

kunskap, forskning och företagande inom biomedicin och biotech skapar nya och bättre förutsättningar för sjukvård och rehabilitering.

Biovetenskaperna är inte bara den sektor där kunskapsmassan och dess tillämpning växer som snabbast. Det är också det forskningsfält som mer än något annat omvandlar människans tillvaro. Möjligheterna som en snabb utveckling ger är hisnande och innebär ständigt större möjligheter att på individnivå ge människor inte bara säkrare överlevnad utan också ett bättre liv.

Personer med svåra sjukdomar kan bli bra eller åtminstone bättre. De som har problem med syn, hörsel eller minne kan erbjudas ett normalt liv. Transplantationsteknologin skapar möjligheter som för bara några år sedan tillhörde en avlägsen framtid.

De samhällen och de sjukvårdssystem som snabbast och bäst kan ta vara på dessa förändringar, som har den entreprenöriella inriktningen och som fokuserar på de många människornas olika och personliga behov, kommer inte bara att få den bästa sjukvården. De kommer också att kunna erbjuda den bästa livskvaliteten och bidra till en rad nya företag och branscher inom den förebyggande hälsovården, sjukvården och omsorgen i en omfattning som vi aldrig tidigare har sett.

Föreställningen att denna utveckling ska kunna stimuleras fram under ledning av 21 politiskt styrda

planekonomier – landets regioner – är inte bara naiv utan komplett historielös.

Mångfald ger bättre resultat

Skolan och omsorgen kräver också mångfald och konkurrens för att bli bättre. Hur uppstår nytänkande inom skolans och pedagogikens område om 290 kommunala förvaltningar med likformigheten som rättesnöre ska leda utvecklingen?

Det är mildt talat högst tveksamt om någon av Sveriges kommunala socialförvaltningar kommer vara spjutspetsen i en utveckling mot en högkvalitativ äldreomsorg, som tar hänsyn både till de äldres personliga önskemål och samhällets växande anspråk på omsorgens kvalitet.

Det handlar om stora samhällssektorer av betydelse för vår ekonomi och vårt välstånd. Både för den vård, omsorg och kunskapsstillväxt som behövs i vårt samhälle, och för den företagsutveckling som följer av innovationer och experimenterande inom tjänstenäringarna.

Var utvecklas de nya möjligheterna i dessa kunskaps-samhällets centrala sektorer bäst? Under den offentliga byråkratins monopol och krav på likformighet, eller under den efterfrågestyrda mångfald som skapas av de privata alternativen? Den frågan faller på oss alla, oavsett politisk uppfattning, och kommer att avgöra inte bara välfärdens kvalitet utan också dess förmåga att tillvarata alla de möjligheter och behov som nu växer fram.

Den debatt som fördes på 1900-talet handlade om valfriheten som sådan och om kvaliteten inom skola, barnomsorg, vård och äldreomsorg. Konkurrensen ledde fram till bättre kvalitet – och för den enskilde till bättre val. Nu har vi utöver detta en framtidsdebatt som också handlar om den enskildes rätt och värdighet, när det gäller att själv kunna välja det man vill och välja bort det man inte vill och därmed vara en del i utvecklingen av morgondagens välfärd.

Det handlar inte bara om en modern syn på människan och på den enskilde medborgaren, utan lika mycket om hur modern vetenskap och företagsutveckling ska kunna driva på förnyelsen inom tjänstenäringarna.

Det handlar också om ökad kunskap om hur vår hjärna fungerar. Om vår förmåga att orientera oss i den digitala världen för att dra nytta av, och undvika farorna med, AI. Om att använda hjärnan som ett aktivt medel för fördjupad kunskapsinläring och personlig utveckling, i stället för passiv konsumtion av information som dövar sinnena, utan att bidra till stimulans och upplysning.

Vi vet i dag väldigt mycket mer om åldrandets villkor än för bara 30 år sedan. I dag sker åldrandet i en annan takt och under andra villkor. Den digitala utvecklingen ger en möjlighet att kontinuerligt följa den enskildes hälsa, kontrollera att han eller hon mår bra, reagera om något händer akut, kalibrera medicineringen och hålla den mentala hälsan i form. Men också om att se till

att den fysiska rörligheten matchar hjärnans föreställningar om vad vi kan göra och risker som vi inte bör ta.

Vi har i dag en helt annan syn på dem som är äldre. Då gällde ålderdomshem med kollektiva regler för alla. I dag gäller personlig omsorg utifrån önskemål och behov av integritet. Inte storskalighet och industriellt tänkande.

Digitaliseringen ger dessutom nya förutsättningar att bryta gångna tiders isolering i hemmet. Hjälpmedel som hörapparater, läsplattor och tidningstexter som kan läsas högt bryter gamla barriärer genom att kompensera funktionsnedsättningar. AI ger möjlighet till röststyrda tjänster som förenklar teknologin i vardagen.

De möjligheter som forskningen öppnar upp stängs av likformigheten

Det finns inget så gammalmodigt som att tillämpa den gamla industrialismens enhetstänkande på dagens och framtidens äldre. Men detsamma gäller på motsvarande sätt även i skolan.

Olika elever lär sig på olika sätt. Vi vet i dag bättre hur vi ska kunna fördjupa lärandet och anpassa metoderna så att allas förutsättningar beaktas. Pedagogikens olika vägar öppnar många fler dörrar för dagens och morgondagens elever, än om vi bara har en enda port öppen till skolans förmedling av kunskaper och färdigheter.

Att lära sig läsa och skriva kräver mer av den struktur som rådde förr i skolan. Problemet med vår tids digitalisering är att de effektiva inlärningsmetoder som fanns tidigare inte har förts vidare in i den digitala undervisningen. Det är beklagligt, eftersom digitaliseringen i själva verket skapar ökade möjligheter att erbjuda både struktur och fokus som är individanpassad och leder framåt in i nästa utvecklingszon.

För några år sedan var det en sanning att alla elever skulle ha en läsplatta. Det har nu ersatts av en annan sanning – att man inte ska ha några läsplattor alls. Det är ett skifte som skett så snabbt att det avslöjar en ensidig syn på användningen av de digitala verktygen och deras möjligheter. Det ena är inte till 100 procent sant och det andra är inte till 100 procent fel. Sanningen är att verkligheten – som sagt – är granulär och måste hanteras agilt.

De digitala hjälpmedlens effektiva studiehjälp när det gäller repetition och feedback kan frigöra värdefull lärartid. Vi kommer med digitaliseringens hjälp att få bättre möjligheter att på objektiva grunder följa varje elevs framsteg. Alla är olika när det gäller viljan och takten i stegen mot nya utvecklingszoner. Mycket styrs av intresse och talang, praktiskt handlag och kreativitet, av problemlösningsförmåga och allmän receptivitet.

Skolors och lärares förmåga att lyfta elever kan följas upp under lärprocessens gång i stället för att vara

begränsad till slutresultatets uppnådda nivåer. Läraren kommer att kunna utveckla den gamla rollen liksom många nya, där den mänskliga pedagogiska förmågan är unik och oersättlig. Arbete och intensitet får nya incitament, när utrymme skapas för större flexibilitet i fråga om hur mycket tid individen behöver och vill lägga ner på sin inläring.

Pedagogiken kan göra inläringen lustbetonad eller mödosam beroende på behovet av ett fritt eller strukturerat arbetssätt. Utvecklingen har också gått snabbt när det gäller taktila hjälpmedel och vår förståelse av den taktila dimensionen för effektiv inläring och färdighetsträning.

Bara tanken på att ett enda system inom ramen för den svenska skolan ska kunna pröva och utveckla alla de möjligheter som redan nu föreligger är befängd. Mångfalden av system lösgör de fria valets drivkrafter och bidrar avsevärt mer till en positiv förändring än enhetslösningarnas centralstyrning.

När det ställs krav på att alla åter ska behandlas som enheter i ett kollektiv kringkärs välfärdssektorns stora möjligheter att förbättra samhället för alla. Det hotar också att göra oss sämre rustade för att ta itu med utmaningar som social integration, egenmakt och personligt ansvar. Den enskildes kortaste väg bort från det segregerade samhället är genom individualisering.

Att rulla tillbaka individualiseringen skulle även i det perspektivet göra många en stor otjänst.

Utvecklingen framåt förutsätter att fler kan pröva

Konkret handlar det inom sjukvården om att kunna erbjuda både vårdcentraler, sjukhus och specialistkliniker. Allt från neurologkliniker till ätstörningsmottagningar, ett effektivt ambulansflyg och snabba svar i sjukvårdsupplysningens 1177.

Inom utbildningen gäller det att tillhandahålla en utveckling av skolor och förskolor för barnens uppväxt, skolning och fostran. Det rör också eget val av boenden för de gamla som inte längre kan bo kvar i sina hem, hemtjänst och ett decentraliserat utbud av andra vardagstjänster som gamla behöver få hjälp med.

Det handlar också om framtidens samhälle i en bredare bemärkelse än enbart välfärden.

Det handlar om medborgare och kunder som ska kunna ställa krav, i stället för att hänvisas till rollerna som undersåtar och klienter utan andra val än att ställa sig i kön. En ständig öppenhet för det nya, i stället för en organisation som är utformad för det gamla. Det handlar om likvärdighet i att kunna välja själv, inte likformighet i det som andra väljer åt oss.

Nu är det inte 1990-talets debatt om valfrihet – det är något mycket mer

Den ursprungliga valfrihetsdebatten var både idépolitiskt och funktionellt driven. Den handlade om att bryta upp från 1990-talet och om de föreställningar som styrde det förra århundradets kollektivistiska tänkande om samhällsbygget. Det var tankegods som reducerade den enskilde till en kugge i maskineriet och som underordnades kollektivet, eller snarare dess ledning. Människor hölls i schack och utvecklingen hämmades. Det var samma rigida tankesystem som gav industrialismen dess massproduktion, men också socialismens tro på planekonomin som överlägsen enskilda människors initiativ och val som utvecklingens motor.

Den så kallade maktutredningen tillsattes i mitten av 1980-talet av den socialdemokratiska regeringen, som då förfärades av en samhällsdebatt präglad av människors frustration gentemot den allt mäktigare staten. När den presenterade sin slutrapport 1990, i upptakten till ett paradigmskifte, konstaterades vad som i praktiken redan var allmängods. Inför den stora staten stod den enskilda människan maktlös. Var man missnöjd med sjukvård, äldreomsorg, skola eller daghem hade man ingen makt att välja bort eller välja något annat. Detta såvitt man inte var rik och kunde betala allt själv.

Hur skattepengarna som finansierade den enskildes välfärd användes hade den enskilde inget att säga till om. Det var bara att stå snällt på sin plats i kön. Och

hoppas att någonting fanns kvar när man själv kom fram. I den delen var välfärdssamhället ett klassamhälle under total politisk kontroll. Bara den absoluta överklassen kunde välja sin egen väg.

Ville du se en annan pedagogik för dina barn var dörren stängd. Om din dotter eller son inte trivdes eller mobbades i skolan, om ålderdomshemmet var illa skött eller helt enkelt låg på fel ställe, eller om sjukvårdens köer inte rörde sig, kunde du inte göra något själv. Idéen om att människor skulle ha rätt att välja ansågs radikal och systemhotande.

För den som däremot trodde på konkurrens, mångfald och en dynamisk utveckling genom utrymme för enskildas idéer och initiativ, var det uppenbart att välfärden präglades av den allomfattande och politiserade samhällsplaneringens många brister.

Funktionellt innebar det samma brister som stora planerade system alltid lider av och som vi fortfarande ser prov på inom de svenska välfärdssystemen. Vi har höga skatter och ständigt ökade offentliga satsningar på välfärd. Mer pengar till huvudmännen, men utan större effektivitet, ökad produktivitet eller konkurrens. Resultatet blir längre köer och fortsatta kvalitetsbrister.

Nytänkande har sällan eller aldrig en majoritet bakom sig. Majoritetens gemensamma hållning präglas närmast definitionsmässigt av det gamlas tänkande. Det är mycket enkelt, man är faktiskt bara överens om det

som alla kan komma överens om. Det nya tänkande som bryter mot detta är utmanande och accepteras inte förrän det har prövat sin styrka och visat sina fördelar.

Det är planekonomins och den offentligt styrda ekonomins förbannelse och den förbannelsen drabbar välfärdens verksamheter särskilt hårt. Dels därför att det ofta handlar om människornas väl och ve rent fysiskt. Dels därför att de stora kollektiva systemen oftast handlar om det som var, inte om det som kan bli.

3

Ingen tvekan om vad människor vill

Samtidigt är det ingen tvekan om vad människor vill. Människor vill kunna välja. Och vi vill olika. När vi människor får välja väljer vi därför inte samma saker. Olika val passar olika människor olika väl, eftersom de är individer med egna preferenser. I valen prövas olika lösningar därför att alla hellre väljer det som verkar bra än det som upplevs som dåligt, mindre bra, tondövt, långsamt, likformigt eller enformigt.

Sedan valfrihetsreformerna kom på plats och fortsatte att utvecklas, har svenskarna målmedvetet styrt sina steg mot valfriheten. En femtedel av Sveriges elever går i friskolor. Inom öppenvården är privata alternativ en normalitet. Precis som daghemsverksamhet som drivs privat eller som kooperativ.

Närmare en fjärdedel av äldreboenden och äldreomsorg är privata verksamheter och har utvecklat nya normer och standarder som har gett bättre verksamhet. Privata kliniker erbjuder specialistvård som det offentliga inte har prioriterat eller utvecklat eller ens har velat pröva. Det kan gälla allt ifrån det modernaste vad gäller diagnostik till förmåga att tolka och förstå tonåringen med ätstörningar.

Vad det privata kan göra även för den mer storskaliga sjukvården ser vi genom S:t Görans sjukhus. Sjukhuset drivs privat sedan år 2000 och kommer i utvärdering efter utvärdering på topp av svenska sjukhus, när det gäller tillmötesgående, effektivitet och produktivitet. Sjuka får snabbt hjälp och personalens tillfredsställelse är god.

Vi skulle kunna ha fler av sådana sjukhus. Det skulle gillas av personalen, och få fler att vilja arbeta i vården. Det skulle korta köerna. Det skulle kunna bidra till att fler är friska och färdigbehandlade. Varje region i Sverige borde ha minst ett S:t Görän.

Nu är allt detta hotat, eftersom Socialdemokraterna vill, som de säger, återta kontrollen, vilket innebär att de vill överföra beslutsrätten över den personliga välfärden från var och en av oss till politiken. De påstår sig ha "tappat kontrollen" över ungas och gamlas välfärd. En kontroll över människors liv som de tydligen anser att de är berättigade att ha.

Vänsterpartiet, som oförtrutet återkommer till den politik som en gång lade grunden för planekonomier och totalpolitiserade samhällen, vill förbjuda alla privata verksamheter som finansieras av användarnas skatter. Det innebär att i stort sett alla verksamheter som har kommuner, regioner och staten som kund ska socialiseras eller läggas ner.

Den socialistiska tanken, att skatten, som vi betalar ska tillhöra det offentliga och inte får användas i den enskildes tjänst för att ge den vård eller andra tjänster som han eller hon efterfrågar handlar om att ge stat och kommun full makt över den enskilde genom att hindra våra val. Det är således inte fråga om att förvalta de gemensamma medlen så att medborgarna får största möjliga frihet och trygghet.

Skattepengarna ska enligt socialistisk doktrin användas för att politiker och byråkrati ska göra valen åt oss. Medborgarnas makt över sin välfärd ska flyttas över till det offentliga. Av dogmatiska skäl ska våra skattepengar gå enbart till offentliga verksamheter, även om dessa är sämre, mindre effektiva, mer toppstyrda och inte alls fokuserade på den enskildes behov utan på den politiska majoritetens uppfattning om andras behov.

Utan egenmakt blir det fler som tvingas inse att välfärden handlar om att vänta, inte välja. På samma sätt som det var under stora delar av 1900-talet fram till uppbrottet från den gamla tiden.

Debatten om framtidens välfärd rör ytterst om vi ska återgå till 1990-talets centralistiska och kollektivistiska välfärdssystem. Eller om vi ska låta 2000-talets agila företagande och entreprenörskap erbjuda den dynamiska förnyelse och den individuella trygghet som mångfald och nya möjligheter kan erbjuda.

När liberala krafter på 1980-talet stred för mångfald och valfrihet fanns inte någon strävan att avveckla välfärd för någon. Strävan handlade om att göra det möjligt för alla att välja. Nu handlar debatten om det omvända. Att avveckla så att ingen ska få välja utöver vad det offentliga erbjuder.

Nu får retoriken mot valfriheten konkreta konsekvenser

Debatten handlar inte bara om ord och ideologi utan om att lägga ner omfattande delar av vår välfärd. Socialdemokraternas kongressbeslut, och Magdalena Anderssons vallöfte inför valet 2022, om att återta kontrollen över välfärden, skulle innebära den största nedläggningen av välfärdstjänster som någonsin har skett i vårt land.

Socialdemokraterna förlorade riksdagsvalet 2022, men valet i Region Stockholm slutade med att en socialdemokratiskt ledd koalition tillträdde. Ingen annanstans i landet sker nu en nedmontering av valfriheten i välfärden i ett lika furiöst tempo som i Region Stockholm. I en första våg slopas eller försämras 13 av 38 vårdval. Den region i Sverige, som genom sin mångfald av privat vård haft de kortaste köerna, ska nu få uppleva ”rättvisan” att ha lika långa köer som andra regioner med rödgrönt styre.

Denna nedläggningspolitik och arrogans inför människors personliga val bärs upp och motiveras av en demonisering av företagande, vinst och marknadsekonomi.

Vid sidan av kampen mot valfrihet i vården förs parallellt en kamp mot valfrihet i skolans värld. Motståndarna till valmöjligheter och alternativ för elever och föräldrar kallar friskolorna för ”marknadsskolor”.

Som om motsvarande epitet ”marknadsmedier” skulle vara skäl för att minska den fria pressens utrymme och rätt att existera.

Ska vi i så fall också tala om marknadsindustrier, marknadsbostäder eller marknadsbyggföretag?

Det fria samhället är inte ett ”marknadssamhälle” utan ett rättighetssamhälle. Det är ett samhälle där människor har rätt att välja och därmed har den makt som valet ger, direkt över egen välfärd och indirekt över andras utbud. Det är inte någon mystisk och konspiratorisk makt som styr över människornas huvuden. Det är fria människor som väljer och fria människor som utvecklar fria tankar och nya alternativ. Det är det öppna samhället som med marknadsekonomi som grund och rättsstaten som säkerhet utvecklar både välfärd och människors egna möjligheter.

Det är samhällen som genom sina möjligheter över hela världen har visat sig överlägsna i ekonomisk

effektivitet och produktivitet men framför allt i den enskilda människans möjligheter att tillsammans med andra förverkliga sig själva.

Välfärdens företag kan inte avfärdas som mystiska marknadskrafter. De är företag och verksamheter i vår tjänst. Marknadskrafterna är däremot vi alla, när vi gör våra egna val i stället för att låta den politiska överheten välja åt oss.

Privata alternativ består av människor som utvecklar sina tjänster och verksamheter och värdet av dessa prövas av andra människor som efterfrågar nyttigheter som de behöver och föredrar. Mer mystiskt än så är vare sig anonyma marknadskrafter eller ”marknadsföretag”.

I en fri ekonomi är företagen underordnade miljoner människor som på marknaden kan göra sina val. I all enkelhet är marknadsekonomier vida överlägsna i att skapa enskild och gemensam nytta, medan planekonomier är och har visat sig undermåliga. Marknadsekonomins och valfrihetens motståndare har inte alltid velat se detta. När debatten om valfriheten stod i sin upptakt i Sverige – med intensivt motstånd från Vänsterpartiet Kommunisterna och Socialdemokraterna – beskrev Ingvar Carlsson, sedermera statsminister, och Anne-Marie Lindgren sin syn på marknadsekonomi och planekonomi så här i skriften ”Vad är socialdemokrati” (Socialdemokraterna 1983): Såväl Sovjetunionen som länderna i Östeuropa har genomfört en snabb

industrialisering och har en hög bruttonationalprodukt. Det finns åtskilligt att invända mot systemet i dessa länder, men de bevisar ovedersägligen att kapitalismen inte har monopol på att skapa välstånd.”

Det var en föreställning på planekonomierna i Öst som få redan på den tiden delade. Men den präglade socialdemokratin i dess syn på Sverige och det yttrade sig både i debatten om valfriheten och om de löntagarfonder som då införts, med syfte att införa så kallad demokratisk kontroll över företagen, det vill säga statligt ägande och politisk kontroll över näringslivet.

Sex år senare när Berlinmuren inför trycket av människors frihetskrav revs var det få som vågade hävda att de fattiga planekonomierna med sina varubrister, köer samt utsugna arbetare var lika bra på materiellt välstånd som marknadsekonomierna. Och man hade en annan syn på de socialistiska diktaturens förtryck än att man hade ”invändningar” mot systemet. Socialdemokraternas företrädare skyndade sig i stället att förklara att de själva aldrig varit för löntagarfonderna. Det bara blev så. Och de accepterade valfriheten.

Det tillhör välfärdsdebattens besynnerligheter att de som i kampen mot privata alternativ säger sig värna välfärden, nu åter vill att denna ska hanteras i ett politiskt system som gång efter annan har misslyckats med det mest fundamentala – försörjning efter behov och efterfrågan.

Vänsterns demonisering av företag som överlever genom att möta sina kunders val följer ett väl inövat mönster. Privata företag som gör vinst utmålas som kretiner och utsugare. Vinst utmålas som stöld och konkurrens som något osunt.

Med vänsterns logik borde därför ”marknadshotell” ha obäddade sängar och kalla rum, ”marknadsrestauranger” skulle erbjuda dåliga råvaror och usla menyer, ”marknadsbyggare” skulle bygga vägar som aldrig når sitt slutmål och ”marknadstidningar” skulle innehålla ytlig journalistik och felaktiga uppgifter. Allt för att demoniska ägare suger ut kunderna och enbart berikar sig själva.

4

Verkligheten är annorlunda än vänsterns nidbilder

Förr handlade det om ifall fler skulle erbjudas välfärds-tjänster efter eget val och utan långa väntetider. Nu handlar debatten om verksamheter som redan finns och dagligen ger utomordentlig service och omsorg. En sjukvård som är tillgänglig och kortar köer samt enskilda förskolor och friskolor. Privat driven och organiserad välfärd som komplement och som tillför valfrihet och förnyelse.

Det innebär inte att allt fungerar perfekt. Det finns dåliga verksamheter både i privat och offentlig regi. Men det enskilda exemplet bör inte leda till generella fördömanden av en hel välfärdssektor, som lever på att människor uppskattar den och som alltid kan väljas bort. Vi ser också att problemen är bredare och större i den offentliga sektorn, även om det till en del kan förklaras av att den offentliga välfärden är mer omfattande.

Offentliga monopol innebär nämligen att verksamhet kan bedrivas utan att jämföras med något annat och utan att den enskilde kan göra något annat än att stå med mössan i hand. Kritiken som på grund av enskilda brister riktar sig mot privata verksamheter i sin helhet motsvaras inte av en kritisk debatt om den offentliga

välståndens brister. Det är som att omfattande problem i den offentliga välfärdssektorn kan ursäktas genom att de sker inom ramen för det offentliga.

Jämförelser har hittills visat att privata alternativ är minst lika bra som det offentliga, eller bättre, både kvalitetsmässigt och för de som utför och nyttjar tjänsterna.

Men likväl är mediebilderna oftast en annan. Varje gång en privat verksamhet inte håller måttet blåses det upp som symptomatiskt för alla andra.

När det finns stora brister i en offentlig verksamhet betraktas det däremot inte som en konsekvens av dålig statlig, kommunal eller regional verksamhet med ofta förekommande underskott, ineffektivitet, bristande kvalitet och oförmåga att nå de resultat som krävs.

Sjukvården är ett exempel. De flesta svenskar tror i dag att om de blir sjuka så kommer det dröja innan de får vård. De vet att vi i Sverige har långa köer och ineffektiva verksamheter. Men de vet förmodligen inte att den normala kötiden i Sverige är väsentligt längre än i de flesta jämförbara länder. Antagligen tänker de heller inte på att vi har fler läkare och betalar mer än de flesta för vår sjukvård.

Att sjukvården underpresterar i Sverige brukar förklaras med att svenska läkare har mindre så kallad ”knivtid”,

det vill säga för kirurgen handlar det om hur stor del av tiden som man kan ägna åt att utföra operationer.

Den tid som ägnas aktivt åt patienterna är mindre än i andra länder eftersom rapporteringskraven är större, byråkratin kräver mer och organisationen allmänt ineffektiv. Digitala system är inkompatibla och administrativt betungande. Ökningen av informatörer och administratörer sker på bekostnad av vårdpersonal som i stället tyngs av den byråkrati som växer fram. Alltför ofta måste operationer som har förberetts med många i laget ställas in när någon nyckelbefattning inte kan fyllas. Det är ett exempel på dålig arbetslogistik som går ut över patienternas hälsa och vårdpersonalens arbetstillfredsställelse.

Ett annat exempel är barnmorskebristen. Sverige är, trots vad tidningsrubriker har velat förmedla, ett land med fler barnmorskor per invånare än de flesta andra. Men barnmorskorna i Sverige arbetar bara till en mindre del med den enskilda mamman och själva barnafödandet. Alltför mycket av arbetstiden inom mödravården går åt till byråkrati och administration.

För att återkomma till de magiska orden – det brister i det agila och i det granulära.

När ett system inte fungerar bör man alltid ställa sig frågan om det är hos människorna eller systemet felet ligger.

För min del är jag övertygad om att det inte är människorna det är fel på. Men de som hävdar att systemet är bra eller rent av perfekt, och vill göra det ännu mer monolitiskt, har inte någon annan förklaring än att skylla på människorna i frontlinjen.

Så var det också i de gamla planekonomierna. Det var, enligt de styrande, människorna som det var fel på. De var enligt maktens herrar antingen sabotörer eller slöa, dåligt motiverade, bortskämda av den gamla tidens kapitalism eller inte tillräckligt motiverade för att förstå Ledaren. Systemet var det bästa och fick därför inte kritiseras.

I Sverige har vi i dag 21 regioner som svarar för hälso- och sjukvården. Dessa 21 regioner är sina egna planekonomier. Inte en enda stor, som kanske trots allt skulle få några skalfördelar mitt i byråkratin, utan 21 stycken små med egen byråkrati och utan skalfördelar i driften av den mest kapitalintensiva sjukvården.

Om vi inte tror att människorna är problemet bör vi unna oss tanken att det är systemet som det kan vara fel på.

Nu ska det i sanningens namn sägas att kösystemet i en planekonomi har en ekonomisk funktion. Köer är en ransonering genom väntetid som innebär att många inte får sjukvård. Det är den billigaste sjukvården som finns. Den som aldrig ges.

De stora plansystemens stelhet och oförmåga att leva upp till efterfrågan och de krav som människor ställer är i själva verket en förklaring till varför så många har valt bort de offentliga verksamheterna till förmån för de privata alternativen.

Nu har vi i debatten likväl kommit till en punkt bortom vad som är bra eller dåligt, när det gäller välfärden. Ideologi övertrumfar människors val och det gemensamma målet att upprätthålla verksamheternas kvalitet.

De kommunala verksamheterna kommer att kunna överleva hur dåligt de än lever upp till kraven, medan de privata alternativen ska tvingas läggas ner även om de överträffar kraven.

Det är en paradox som drabbar människor i de skeden och situationer i livet då man är som mest sårbar och utsatt och som uppstår därför att kommunal verksamhet har som självändamål att vara kommunal. Alternativens mål är däremot att tillhandhålla de nyttigheter som efterfrågas.

5

Fötternas revolution

Det var en stor händelse när fotvården privatiserades i Stockholm på 1980-talet. Tanken att människor själva skulle kunna välja fotvård i Stockholm kändes nästan lite ekvok. Tanken på att privata fotvårdsspecialister skulle få hantera de äldres fötter var utmanande för många.

Privat optikerverksamhet hade visserligen varit oproblematiskt. Den hade fungerat väl. Samma sak gällde frisörerna och privata tandläkare som i alla år hade skött sina frisersalonger och tandläkarmottagningar. Med tanke på de köer som rådde inom den offentliga vården fanns det många som uppskattade de privata alternativen.

Ändå uppfattades den privatiserade fotvården som en radikal förändring. Människors egna val riskerade att bryta upp den politiska samordningen och kontrollen av fotvården.

Risken var av strategisk art. Om människor upplevde att man fick fotvård lika enkelt som tidigare, utan en lång kö och byråkratisk hantering, kunde man misstänka att detsamma skulle komma att gälla inom andra områden.

Fler skulle finna, inte bara att man snabbare och enklare fick fotvård, utan även att den privata fotvården innebar ett mer personligt bemötande och bättre anpassning till den sökandes önskemål. På kort tid visade det sig att den privatiserade fotvården i Stockholm hann med att behandla dubbelt så många patienter till en lägre total kostnad.

Från systemförsvararnas horisont var det däremot riskabelt att öppna fotvården för privata alternativ, konkurrens och den enskildes valfrihet. Människor kunde nämligen börja rösta med fötterna. Och det gjorde de.

Faktum är att Stockholm inte var först med att avveckla det kommunala fotvårdsmonopolet. Redan tidigare hade Nacka kommun under valfrihetsstrategen Erik Langby infört valfrihet inom fotvården. Men med Stockholms öppning för privat fotvård var anden slutligen ute ur flaskan.

Det var vad systemförsvararna hade varit rädda för, och de hade all anledning att vara rädda. När ett dåligt fungerande monopolistiskt och politiskt styrt system misslyckas blir de privata alternativen en hot mot deras världsåskådning och mot den makt de ansåg sig kallade att ha över invånarnas välfärd. Avregleringen blir således systemhotande.

Men det gäller inte bara frågan om att kunna välja. Den är viktig nog. Men det är också en fråga om att använda

resurserna optimalt. Vissa verksamheter är bättre än andra och att välja sämre tjänster har en kostnad för både individ och samhälle. Detta är något som vi alla vet, och just därför så udda att vi ska låtsas som att det är osant eller ovidkommande.

Många vet redan innan de börjar högstadiet att det finns bra lärare och att några lärare som man möter inte alls är bra. Det kan röra sig om faktisk kompetens och förmåga, men också om vad som är bra för oss som individer.

Den ene eleven fungerar bäst med en lärare som är väldigt tydlig med vad som ska göras och den andre kanske bäst med en lärare som öppnar för egna vägar att lära sig. Fyll själv i med andra variabler som även inkluderar pedagogik och syn på ordning, eller syn på livet och på människor, och du förstår genast vad det betyder att ha alternativ att välja mellan.

Vi vet att det finns läkare som är duktigare än andra och läkare som knappt lever upp till de mest grundläggande kraven. En del är nyutbildade och kan det senaste på området, andra har fortsatt att utbilda sig efter examen och förenar klinisk erfarenhet med de allra nyaste medicinska kunskaperna och ny sjukvårdsteknik. Andra har nöjt sig med att göra ett gott jobb. En del är bra på att lyssna och en del på att tala klarspråk. Och så finns det de som förenar allt detta i en person.

Precis som med lärarna handlar det om vad vi kan kalla genomsnittets lag. Det kommer alltid att finnas de som är lite bättre och de som är lite sämre. Och ett enkelt sätt att höja nivåerna är att låta de som är lite bättre dra upp snittet genom att få mer utrymme och uppmuntran, samtidigt som de som inte lever upp till snittet kanske ersätts av andra.

Detta gäller alla, oavsett om vi talar om skolledare, föreståndare för äldreboenden, receptionister, sjuksköterskor, vårdbiträden, överläkare eller ämneslärare.

Detsamma gäller också verksamheter som kollektiv. En del fungerar bättre eftersom ledningen som ställer kraven stimulerar medarbetarna genom ledarskap och nytänkande och anstränger sig för att upprätthålla motivation och höga ambitioner på hela arbetsplatsen.

Det allra bästa kommer människor att söka sig till. Det som inte håller måttet kommer människor söka sig ifrån – om de kan och om de får.

Tänk tanken att de tio procent av skolorna som fungerar sämst, mönstrades ut. Nya årskullar skulle slippa skolor utan förmåga att ge dem utbildningen som de behöver, samtidigt som fler elever skulle gå i skolor som lyckas bättre med undervisningen och träningen.

Låt mig klargöra att bra skolor i min mening inte är begränsat till skolor där eleverna får bra betyg och lyckas

lära sig det som de ska. Bra skolor utvecklar elever från den nivå de var på till en ny nivå, där de har lärt sig mer och kan mer.

Betyg är ett sätt att mäta en skolas framgångar, men ännu viktigare är att eleverna lyfts till nya nivåer så högt som möjligt. När det gäller skola och utbildning är det faktiskt resan och inte målet som är det viktiga. Förmågan att resa med eleverna – att utveckla barn och unga till nya, högre nivåer oavsett på vilken nivå de startar – är den främsta förtjänsten hos en skola.

Alldeles för många elever klarar inte att nå sådana resultat som de har kapacitet att uppnå, till exempel gymnasiekompetens, och alldeles för få klarar att utveckla sina förmågor utöver de formella kraven och i nivå med sin potential under skolgången.

Jämförelser mellan skolor bör alltså inte bara handla om hur eleverna klarar sig vad gäller betyg och uppnådda mål, utan också hur mycket skolorna förmår att stimulera utvecklingen i förhållande till de individuella förutsättningarna. En elev som är första generationens invandrare med dåliga kunskaper i svenska börjar självfallet på en annan nivå än en elev som vuxit upp i en studievän svensk miljö.

Men båda kategorierna måste få möjlighet att utveckla hela sin potential utifrån sina personliga förutsättningar.

En elev som bara är hänvisad till en skola som årgång efter årgång misslyckas med att lyfta elever och ge dem den start som de behöver i arbetslivet eller för vidare studier, riskerar att hänvisas till ett liv i utanförskap.

När vi inser att skolor inte bara kan delas in i bra eller dåliga skolor, utan att de är bra på olika saker, blir valfriheten något mer än att kunna välja endimensionellt mellan det som är bra eller dåligt. Valfriheten blir mångdimensionell och ett medel för att göra ett personligt vägval – det vägval som passar individen bäst och som dessutom driver skolornas utveckling.

6

Valfrihetens drivkrafter

Valfrihetens två sidor – att erbjuda personlig anpassning och stimulera utveckling av tjänsternas kvalitet – gäller inte bara skolor. Det gäller också sjukvården som är en av det moderna samhällets mest förändringsutsatta sektorerna. Sjukvård är också hälsovård och hälsovetenskaperna är viktiga näringsgrenar som expanderar snabbt.

Med all utveckling av kunskaper och behandlingsmetoder som sker följer också en stark tillväxt i antalet företag och ekonomiska resurser. Läkemedelsindustrin och teknikutvecklingen inom vården växer explosionsartat och nya företag startas inom biomedicin, medicinsk teknik och specialistvård.

I de delar av samhället där förändring är tillåtet, och dessutom efterfrågas, sker utvecklingen ofta spontant, driven av inre egna krafter som nytänkande, enskilda initiativ och lusten att pröva olika tänkesätt.

Men framstegen drivs också av yttre krafter inom forskning, vetenskap, teknisk utveckling och digitalisering. När dessa drivkrafter möts och samverkar med den kliniska erfarenheten av olika behandlingsformer under ett förändringsbenäget ledarskap skapas en ny

tids motsvarighet till det paradigmskifte den industriella revolutionen var – men inom hälsovården.

Sjukvårdens snabba utveckling är ett globalt fenomen med en extremt snabb spridning av kunskaper och tekniker. Medicinska genombrott, som manifesteras bland annat vid Nobelfirandet, ger sjuka och skadade i hela världen en hjälp som räddar liv och förbättrar den allmänna hälsan. Det handlar om miljarder individer som får ett längre och bättre liv om dessa möjligheter tas till vara i ett rörligt och föränderligt system.

Planerare och byråkrater som tror att vi har nått vägs ände och inte kan göra så mycket mer har ofta gemensamt att de, eller deras organisation, själva har nått sin prestationsgräns. Men i resten av samhället driver mångfald och konkurrens på framstegen. Med dessa följer också fler företag och innovatörer med nya idéer som faktiskt kan göra saker bättre, billigare och snabbare.

Numera kan i stort sett varje sjukdom diagnostiseras på ett sätt som beskriver hur sjukdomen manifesteras hos en viss individ och därmed bana vägen för en mer träffsäker och personlig behandling. En individualiserad vård baserad på personspecifika diagnoser kräver en betydande mångfald av behandlingar och fördjupad klinisk kunskap om de nya alternativen. Det förutsätter också en vilja hos professionen att pröva nytt, att utveckla och att fånga upp ny kunskap och ny teknik.

Vård av människor måste vara personlig därför att vi är olika. Det är inget nytt i sig. Det nya ligger i att de medicinska framstegen innebär betydligt större möjligheter att anpassa vården till individens förutsättningar och personliga behov. Personaliseringen handlar inte på samma sätt som förr om målgrupper, kategorier eller kohorter, utan om den mångfald som krävs för att möta vår individualitet och en genuint personligt anpassad vård.

Vård av människor ska inte bedrivas storskaligt, om det inte handlar om specialistvård som kräver särskilda storskaliga resurser, men aldrig om storskalig behandling. Utbildning av unga människor, eller äldre, handlar om utbildning av den enskilde, inte gruppen. Omsorg om våra äldre handlar om omsorg om 87-åringen som är pigg som en lärka. Om 79-åringen som är ledsen och ensam. Om den som tappar minnet men vill hålla minnet av sina närmaste levande. Om den som inser att hon inte längre själv kan gå i trappan men ändå vill vara med i bokklubben. Kort sagt – det handlar om var och en av oss, och våra personliga förhoppningar och drömmar, våra plågor och brister.

Planekonomier är notoriskt oförmögna att försörja sina medborgare med nödvändiga varor. Skälet är oförmågan att ändra planerna och vara innovativa. Oviljan att experimentera och ointresset för förnyelse skapar ineffektivitet och låg produktivitet. Centralisering in- till okänslighet inför den komplicerade verkligheten,

i stället för att ta till vara möjligheterna som öppnas genom anpassning till nya förhållanden.

Det är svårt att förstå varför så många vill använda ett uppenbart misslyckat ekonomiskt system för att styra över människors mest personliga tillvaro som välfärd, trygghet och livsmöjligheter handlar om.

Det vore en sak om de ville använda sig av planekonomin för att tillverka stål och cement, vilket i och för sig också är en dålig idé. Men att använda planekonomin för att ta hand om människors mest personliga situation och individuella trygghet inom områden som dessutom tillhör våra mest föränderliga samhällssektorer? Det är svårt att förstå. Det är motsatsen till agilt.

Stora plansystem som prioriterar likformighet, övergripande rutiner och strukturer framför mångfalden, anpassningen och entreprenörskapet kommer att misslyckas med att ta till vara framtidens möjligheter inom tjänstenäringarna. Vi ser det åskådliggöras redan i dag. Sjukhus som, genom att vara öppnare för nya metoder och arbetssätt, har kunnat utveckla sina specialiteter och kompetenser mer än andra.

Privat drivna S:t Görans i Stockholm, som jag tidigare nämnt, är bara ett av många exempel. Sjukhuset hamnar i varje ranking högst i Sverige, när det gäller effektivitet, produktivitet, patientnöjdhet och personalens välbefinnande. Det har varit möjligt, eftersom

ledningen utvecklat sina rutiner för att tänka nytt och göra annorlunda i stället för att bara göra som man har gjort tidigare.

Karolinska sjukhuset är ett annat exempel från det offentliga, som har fått utveckla en ledande nationell roll som tar hänsyn till den medicinska vårdens individualisering. År efter år har sjukhuset blivit utsett till ett av världens bästa sjukhus. Det har varit möjligt, eftersom Karolinska har kunnat fokusera på avancerade behandlingar för de svårast sjuka.

Det har inte varit trycket på akutmottagningarna som drivit sjukhusets utveckling, utan viljan att frigöra resurser för de svåraste fallen som bara kan få adekvat vård på Karolinska. De flesta som söker akut vård kan få sin behandling på andra akutmottagningar eller i den öppna vården.

Det finns en dynamisk dimension i valfriheten och i mångfalden, som uppmuntrar utveckling. Stora planbyråkratier kommer alltid att försöka fastställa vad som är bra och därmed bästa möjliga lösning givet existerande resurser. Då är det logiskt att besluta att så ska det vara överallt, eftersom man lever i fiktionen att man kan fastställa vad som är bäst. Benägenheten att låta något avvika från "det bästa" är inte stor, eftersom man redan vet vad som är det bästa.

Storskalighetens systemförsvarare motverkar därför inte bara den enskildes möjligheter att välja, utan bromsar också utvecklingen. En verksamhet blir mindre effektiv och befäster sina dåliga vanor om inte ledning och personal tror att de kan göra saker bättre än tidigare.

Alla stora planbyråkratier fungerar till slut på samma sätt. Mycket plan och mycket byråkrati betyder mindre verksamhet som utvecklas till det bästa. Vi ser det i Sverige i form av en sjukvård som trots ökade resurser har svårt att öka vården. Det kallas för stagnation.

Det finns sedan löntagarfondsstriden i Sverige och de socialistiska planekonomiernas fall i omvärlden en bred insikt i att centralplanering inte fungerar. Marknads ekonomi ger mer initiativ, konkurrens, mångfald och utveckling samtidigt som den gynnar produktivitet, effektivitet och anpassning till den enskildes eget val. Det gör däremot inte stora plansystem. Det vet vi för det har vi gång på gång fått veta. Att vi har fått veta det gång på gång beror på att allt för många trots ständiga misslyckanden gång på gång vill pröva ännu en gång. Albert Einstein hade en gång en reflektion som anknyter till denna ovilja att ta intryck av misslyckanden. Jag överlåter till läsaren att finna den.

7

När anden kom ur flaskan

Få anser att planhushållning är ett bra sätt att organisera sådant som bilindustri, hotellverksamhet, stålindustri, taxi, pappersindustri eller mode. Men av någon anledning anser många fortfarande att vi ska hantera sjuka, äldre och barn inom ramen för ett system som vi inte vill använda för att tillverka bilar eller driva hotell.

Det var därför som det blev så omskakande när de första valfrihetsreformerna beslutades. Anden kom ut ur flaskan. Utvecklingen kunde ta fart, när det blev möjligt att göra positiva val av tjänster som inte bara var de minst dåliga utan till och med var bättre än bra.

När City-akuten öppnade en vårdcentral mitt i Stockholm var det modesta löftet att de som sökte sig dit skulle få vård inom en timme. Det var ett blygsamt löfte, men för sin tid likväl radikalt, eftersom köerna var långa och patienterna kunde spendera många timmar i väntrummen på akutmottagningarna.

En socialdemokratisk landstingspolitiker ansvarig för sjukvården i Stockholms län utbrast: Problemet med City-akuten är att den rubbar våra planer! Ja, planerna rubbades genom att verksamheten blev bättre än det som överheten ansåg vara tillräckligt bra för människor.

Människors val rubbar cirklarna och driver på förändringen

Det fanns också anledning för systemförvararna inom välfärden att frukta alla företagsamma entusiaster som ville visa att det gick att förbättra för förskolebarn, skolelever, sjuka och äldre i behov av omsorg. När människor kunde utveckla verksamheterna bortom befintliga system och välja själva, kläddes det stora systemförsvaret av, och bristerna blev tydliga i ett system där en enda verksamhetsform förutsattes passa för alla.

Det mest banbrytande var nog förändringen inom ett område av omedelbar betydelse för de allra flesta unga familjer. Nämligen barnomsorgen och frågan om privata daghem. Barnomsorg väljer vi inte när vi har råkat illa ut och i grunden är glada för all hjälp som erbjuds. Det är heller inte något som man får ta del av när man är mest utsatt, som när man blivit äldre och har svårt att klara sig själv. Barnomsorgen handlar om alla småbarnsföräldrars vardag och ständiga kamp för att få timmarna att räcka till för arbete, hem och familj.

Oron bland människor fanns längs hela kedjan av händelser.

Allra först när man stod i kö och inte visste var och när man kunde få en plats, och samtidigt visste att det var helt avgörande för familjeekonomin att man kunde gå tillbaka till jobbet efter föräldraledigheten. Nästa oro infann sig när man tilldelades en plats och ställdes inför

frågor om kvaliteten på det daghem som hade anvisats. De frågorna gäller än i dag. Lär sig barnen bra svenska? Blir de väl omhändertagna? Sker uppfostran ungefär som man själv vill tänka sig den? Är pedagogiken den rätta för mitt barn? Få frågor är mer centrala för en förälder än vad som händer med deras barn.

Före valfrihetsrevolutionen var sådana frågor en sak som föräldrarna inte riktigt hade att göra med. De som styrde ansåg att den kommunala barnomsorgen var så bra som den kunde bli, och alla andra alternativ skulle bara göra barnomsorgen sämre.

Planbyråkratins misslyckande fick alla konsekvenser som brukar följa med offentliga planeringsmonopol. Svarta marknader i form av svarta dagmammor. Speciallösningar för dem som hade råd att betala själva för au pair eller en vit dagmamma. Föräldrakooperativ för dem som hade tid att städa. Trefamiljssystem, om man fick. Barnomsorg var ett kommunalt monopol med vissa dispensmöjligheter, men privat barnomsorg var generellt förbjuden.

Bristerna och köerna ledde till att efterfrågan på alternativ växte. Det som först fanns till hands var de kommunala dagmammorna. Men sedan kom också trefamiljssystemen och sedan föräldrakooperativen. Även inom den kollektiva barnomsorgen gled anden ut ur flaskan. Tanken på att familjerna själva skulle kunna välja daghem och förskola växte till en revolt mot den

gamla undersåtsrollen som det kommunala monopolet hade skapat.

Fler och fler föräldrar började också ha synpunkter på kvaliteten. Det kunde handla om avsaknad av pedagogik, alltför låga ambitioner när det gällde ordning och struktur, eller rentav om allmänt dålig verksamhet. Det kunde också handla om att insikten saknades om att barn är olika och behövde olika slags omsorg beroende på deras läggning, intressen och förmågor.

8

Kampen mot mångfalden handlar om misstron mot företagande

När Electrolux med stöd från Svenska Arbetsgivarförbundet (SAF), i barnomsorgsköernas Sverige 1983, lanserade tanken på en privat förskoleverksamhet driven i företagsform blev det för mycket för systemförsvarena.

De blev så förskräckta att orden inte riktigt räckte till. Socialdemokraternas partiledare Olof Palme menade att privata alternativ skulle leda till "Kentucky Fried Children". I en debatt med SAF:s Ulf Laurin ansåg Palme att man inte kan behandla barn som man behandlar sopsäckar. Palme syftade på att det fanns privata entreprenörer inom avfallshantering, och nu menade han på fullt allvar att privat barnomsorg riskerade att barn skulle behandlas som sopsäckar.

Vänsterpartiet brännmärkte planerna på privat förskola med formuleringar som "att man inte kan bedriva handel med barn som om det handlar om bilar". Syftet var rimligen att försöka sätta bilden att valfrihet för föräldrar var samma sak som att bedriva handel med deras barn.

Dessa stämningar grundade sig i en djupt rotad misstro mot allt vad fritt företagande innebär. Socialdemokraterna hade dragits med i vänstervågen som svepte fram efter studentrevolten 1968, och det fria företagandets förespråkare anklagades för att vara ”hatets och illviljans kolportörer”, ”utsugare” och ”adrenalinstinna babianhannar”.

Alla dessa uttryck användes för att elda vänsterpartiernas sympatisörer. I den andan försvarades löntagarfonderna som innebar att det privata ägandet av företagen steg för steg skulle överföras till fonder som styrdes och kontrollerades av facket. Det skulle ske genom att en del av företagets vinst användes för att nyemittera aktier som tillfördes fackföreningsägda fonder. Ett förslag om automatisk självsocialisering som till slut skulle leda till att Sverige blev ett land med fackföreningsägda företag, styrda av fackliga ombudsmän som visste folkets bästa.

Det var den gamla marxistiska idén om politisk kontroll över produktionsmedlen i ny tappning. Detta var en tid då vissa socialdemokrater hävdade att planekonomierna i öst hade visat sig minst lika kapabla i att skapa materiellt välstånd – även om de hade, som det hette, vissa demokratiska brister.

Man kan inte förstå den tidens fientlighet och brutala förkastelsesdomar över fri företagsamhet, mångfald, nytankande och valfrihet om man inte sätter in allt detta i ett socialistiskt perspektiv i en arbetarrörelse som hade kidnappats av de mest radikala dogmatikerna.

I efterhand har det, som jag påpekade ovan, påståtts att den socialdemokratiska ledningen egentligen motsatte sig dessa idéer. Thage G Peterson framställer det i sina memoarer som att Olof Palme aldrig ville införa löntagarfonderna. Han bara sa så. Finansministern Kjell-Olof Feldt diktade på en lapp som låg på hans riksdagsbänk under riksdagsdebatten om att löntagarfonder var ”ett jävla skit, nu har vi baxat dem ända hit”.

Men oavsett vad de faktiskt tyckte så införde Socialdemokraterna löntagarfonder samtidigt som de bekämpade valfriheten i välfärden med en ideologisk lidelse som krockade med verkligheten. Det befängda språkbruket för att beskriva den privata välfärden hade ingen resonans i vanliga människors föreställningar, när de såg bristerna i de offentliga systemen och jämförde med sina egna upplevelser av alternativen.

Med valfrihetsreformerna öppnades en solfjäder av alternativa tjänster, med olika kulörer vad gällde pedagogik, ledning, personligheter, vårdideologi, omsorg och närhet. Saker och ting började göras på olika sätt. Inte bara som resultatet av vad byråkrater och politiska majoriteter hade bestämt skulle gälla för alla. Valfriheten inom ramen för en solidarisk finansiering gav möjlighet för alla att, oberoende av inkomst och förmögenhet, bestämma över sin egen vardag och välfärd.

Trots det politiska systemets nervositet inför att utsätts för prövningen att möta konkurrensen som följde

av individers och familjers fria val, började kommunerna öppna för den nya valfriheten.

Men det skedde inte utan motstånd. Tanken på en mångfald av verksamheter som förnyade utbildning och omsorg och anpassade sig till brukarnas individuella behov, var redan från början stötande för vänsterns politiker som ville bevara kontrollen över människors välfärd.

För att hindra kommuner att ge stöd till privata förskolor som Pysslingen, introducerade Socialdemokraterna en nödlag; Lex Pysslingen, som innebar att statsbidrag inte fick gå till privata förskolor.

Brådskan var så stor att genomföra denna lagstiftning, att det ansvariga statsrådet fick flyga helikopter från Gotland till Stockholm, för att presentera lagförslaget. Från tidpunkten då propositionen offentliggjordes skulle nämligen inga kommuner kunna räkna med att få använda statsbidrag till något annat än kommunala daghem. Tanken att daghemsmonopolet skulle rubbas utlöste panik.

Detta var åsiktskorridoren innan Berlinmuren hade fallit och järnridån klippts upp och avslöjat socialistiska system präglade av dålig kvalitet, svarta marknader, korruption och förakt för den enskildes frihet. Med valfrihetsrevolutionen föll systemförsvarens mentala mur mot mångfald och konkurrens.

9

Den nya svenska välfärdsmodellen

I dag har Sverige en mångfald av förskolor och skolor, där privata och kommunala alternativ är verksamma sida vid sida.

De kommunala verksamheterna har ofta svarat på stimulansen från de privata alternativen med en egen förnyelse. Nya områden har öppnats för kvinnlig företagsamhet och fler kvinnliga chefer. En mångfald av förskolor och skolor tävlar om att erbjuda barnen den bästa miljön och föräldrarna den största tryggheten. Utrymmet för dåligt skötta daghem eller förskolor och skolor är inte större än att de måste stänga om de inte får barn till sina verksamheter.

När det växte fram alternativ inom barnomsorg avdramatiserades det privata valet även på andra håll. Något började hända även inom sjukvården.

Den som hade goda kontakter hade ofta lättare att få vård. Den som hade råd kunde köpa vården privat. Köerna var annars långa, ibland så långa att många hann dö i dem. Till slut blev köerna så långa att man fick hantera dem genom en rikskö. Rikskön i sig hanterade

inte några problem eftersom den inte gav mer vård, utan blev mer ett monument över misslyckandet

I ett företag med utbyggd företagshälsovård var det kanske bättre, men för alla som bara var hänvisade till den offentliga vården kunde väntetiden på behandling vara många månader och ibland år. Tanken att den enskilde själv skulle kunna välja att gå till en läkare eller vårdcentral som kunde ge vård var ännu mer främmande än att privatisera fotvården.

Idag har vi fortfarande köer. Men vi har mer sjukvård och köerna är i de allra flesta fall väsentligt kortare än när landstingen hade monopol på utbudet.

Men det är betecknande att köerna är som allra längst där regionerna har försökt att bevara den offentliga planbyråkratins kontroll över sjukvården. Där är köerna till den offentliga vården ett desperat sätt att hålla ekonomin under kontroll.

Det ska kontrasteras mot de regioner som använder privata alternativ för att få så mycket effektiv sjukvård som möjligt och på så vis få mer vård för pengarna. Långsiktigt, så länge tanken är att alla ska få sjukvård, sparar man inga pengar på att förneka vårdbehoven.

Ju mer som finns av fritt vårdval desto kortare är köerna. Även om dessa fortfarande är alltför långa är de inte längre än i andra länder med modern sjukvård.

Privata alternativ ger en billigare och effektivare vård som är bättre anpassad till enskilda människors efterfrågan. Att den som är sjuk får möjlighet att komma till öppenvård och träffa en läkare är inte överkonsumtion utan ett sätt att snabbt få kontroll på sin hälsa och sätta in behandling i tid.

Det går självfallet att hitta privata verksamheter som fungerar mindre bra eller till och med dåligt, men normalt blir de bortvalda. De speglar inte helheten lika lite som enskilda kommunala verksamheter speglar helheten. Ska man bedöma helheten bör man kosta på sig att bedöma just helheten, inte sikta in sig på det enskilda misslyckandet man väljer.

Äldreomsorgen var tidigare sluten inom ramen för den kommunala verksamheten. Den politiska kontrollen bestämde allt ifrån gardinernas färg till maten, omsorgens inriktning samt om det skulle vara tillåtet att någon gång få en snaps. Det fick man inte.

Faktum är att det inte bara är de traditionella välfärdsverksamheterna som har utsatts för konkurrens och mångfald. Det är i dag också möjligt att köpa huvudvärkstabletter och febernedsättande apoteksprodukter i affären kring hörnet.

På monopolismens gamla ”goda” tid, en tid som absurt nog fortfarande hyllas av dess politiska kadrar, fick man normalt vänta till morgondagen för att se till att

ett sjukt barn fick febernedsättande, att en akut huvudvärk kunde hanteras eller att en orolig mage fick lugn.

I Stockholm kunde man, privilegierad som man var i huvudstaden, införskaffa detta vid det enda kvälls- och nattöppna apoteket, nämligen Scheele-apoteket på Klarabergsgatan. Men det var extraordinärt, kunde kräva en bilresa på en halvtimme eller mer, beroende på var i Stockholm man bodde.

Sverige hade fram till 2009 ett monopol som inte tillät någon försäljning av medicinska varor någon annanstans än på apotek, och eftersom man inte kunde handla någon annanstans än där, behövde de inte vara mer öppna än de var. De stängde tidigt på kvällen, hade kanske i en del fall öppet på lördagen, och de hade i många små orter stängt till förmån för det längre bort belägna apoteket i den lite större orten eller staden.

Apoteksreformen 2009 innebar ett uppbrott från monopolets ovilja att anpassa sig till kunderna. Reformen ökade konkurrensen och öppnade upp för fler aktörer, nya distributionsformer och innebar att en betydande grupp varor som inte är receptbelagda kan köpas i vanliga affärer. I en rapport från Institutet för Näringslivsforskning (IFN) 2023 konstaterades att antalet apotek ökat med över 50 procent efter 2009. De har blivit fler, men mindre, och har längre öppettider.

Men det finns också mycket annat som har hänt. Apoteken använder sig nu av moderna distributionsmöjligheter så att du digitalt kan beställa och snabbt få hem den beställda medicinen samtidigt som de till exempel i många fall erbjuder vaccinering.

Man skulle kunna tänka sig att de flesta var nöjda med detta, men monopolismens vänner ogillar denna ordning, där människors behov påverkar apotekens struktur, närvaro och öppettider. De vill, som det heter, ta tillbaka den politiska kontrollen.

Nu har vi i stället, inom detta område och inom andra, en välfärd som ligger i människornas händer.

Mångfald ger både dynamik och stabilitet – avgörande i kristid

Nu har vi en ny svensk välfärdsmodell, där alla kan välja, där konkurrens ger både utveckling och lyhördhet, och där det bästa ständigt kan utvecklas och det som inte håller måttet kan väljas bort.

I denna nya öppna välfärdsmodell finns en ständig möjlighet att utveckla verksamheter, utifrån de många olika idéer som utvecklas inom verksamheter och professioner och med de förutsättningar som var och en av oss bär på. Den nyexaminerade sjuksköterskan kan bära fram idén om en annan vårdmodell tillsammans med sina kolleger.

Föreståndaren för äldreboendet kan använda sig av nya lokaler i en egen ny verksamhet där han eller hon kan få genomslag för tankar om hur de äldre bäst ska bemötas i vardagen. Förskolläraren kan göra motsvarande liksom lärarna eller skolledarna som slitit med den traditionella organisationen, hindrats av byråkratins krav på likformighet och den tungroddhet som vi vet ständigt återkommer.

En tanke som de alla har med sig är att de människor de möter är olika, lika olika som vi alla är i alla andra sammanhang.

Det äldreboende som kanske är perfekt för den ene kanske inte alls passar den andre, oberoende av det faktum att olika diagnoser och åldrandets villkor dessutom ställer olika krav.

Den elev som lätt tar sig fram i skolan med den mer fria pedagogiken har andra behov än den elev som framför allt värdesätter lugn, ordning och att få läsa och lära av en lärare. Det är inget konstigt i detta, det konstiga är att vi så länge och så ofta försöker förneka det.

En annan del i mångfalden av verksamheter är att vi blir bättre rustade att möta det oväntade eller det krisartade. Många olika beslutsfattare kan agera snabbare än en stor organisation där varje beslut kan få oanade konsekvenser.

Men det är också så att många olika verksamheter i kristid snabbt kan anpassa sig till de villkor som då

gäller och som ofta handlar om att lämna den gamla regelboken bakom sig till förmån för initiativ och snabbt agerande. Ju fler verksamheter du har ute i vårt samhälle, desto fler ögon och kontakter finns det för att snabbt organisera om verksamheten och ställa om den inför nya behov.

Under pandemin såg vi hur många olika privata aktörer snabbt kunde få fram skyddsutrustning, sprit för rengöring, nya sängplatser och utrustning för att testa om man var smittad.

Några stora industriföretag kunde plötsligt ställa sin inköpskompetens och alla sina inköpsnätverk till förfogande, på ett helt annat sätt än regionerna eller staten, som hade sina byråkratier och sina regelverk – men inte de kontakter ut i världen och i näringslivet som behövdes. Och om man i en krissituation är beroende av bara en stor byråkrati som präglas av tungsint beslutsfattande får hela samhället problem med att möta krisen.

Det gäller också, och inte minst, sjukvården. I en kris, eller i värsta fall i krigstid, måste vi kunna skala upp sjukvårdens alla förutsättningar till de extrema krav som då kan ställas.

Vanlig sjukvård måste kunna fungera även då, men den sjukvård som följer av en kris måste samtidigt kunna hanteras av de resurser som har den mest exklusiva förmågan att göra det. Då är det bra att ha många olika

aktörer som genom sitt beslutsfattande och sin initiativkraft kan skala upp den samlade sjukvårdsförmågan.

Kanske då att våra stora akutsjukhus får en renodlad uppgift att ta hand om krisens eller krigets katastrofsjukvård, medan den privata sjukvårdens mer finmaskiga struktur får i uppgift att snabbt få fram fler behandlingsplatser och ta över en större andel av den ”normala” sjukvården. Plötsligt blir olika administrativa system en avgörande resiliens när en fiende eller katastrof slår ut en stor aktör.

Vi har redan sett hur fientliga cyberattacker har hotat och försvårat sjukvård på de stora offentliga sjukhusen, liksom i andra sammanhang några av de större privata vårdinrättningarna. När fler aktörer är verksamma kan verksamheten bli mer stabil. De som av beredskapskäl vill lägga alla ägg i en korg begår ett misstag.

Mångfald, och en verksamhet som har rötter och närvaro i hela samhället, i nära anslutning till andra organisationer och olika delar av näringslivet, ger inte bara valfrihet och konkurrens. Det ger också stabilitet och en mångfald av förutsättningar att möta kris och krig. I en tid som kräver högre beredskap är det viktigt att så stora delar av samhället som möjligt kan bidra till att den beredskapen inte står och faller med en struktur, utan präglas av många strukturer som både kan samordnas och snabbt växlas upp.

10

Nu hotas svensk välfärd

För första gången någonsin planeras nu omfattande nedläggningar av svensk välfärd.

Hot om nedskärningar har ibland förekommit som skrämselfpropaganda i valrörelserna. Men nu är det en bister verklighet på många håll. Inte minst i de regioner som har flest alternativ till det offentliga inom vården, skolan och omsorgen. Där valfriheten har varit som störst riskerar nu köerna att bli som längst.

Hotet mot valfriheten i vården

Mest dramatiska är de medvetna nedskärningarna inom sjukvården i Region Stockholm, som sedan valet 2022 styrs av Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Centerpartiet, med stöd av Vänsterpartiet.

Unika kliniker, i en del fall kliniker som varit viktiga och tillgängliga för patienter i hela landet, läggs ner av den enkla ideologiska orsaken att de är privata.

S:t Görans akutsjukhus i Stockholm, som jag tidigare har nämnt, har under lång tid varit ett föredöme för sin produktivitet, arbetsklimat och sin vård. Det riskerar

nu att återsocialiseras. Inte för att sjukhuset fungerar sämre, utan trots att det fungerar bättre, men har en annan huvudman än regionen.

När Region Stockholm utvärderar hur väl de regionägda sjukhusen och det privatdrivna S:t Görans sjukhus uppfyller de sjukhusgemensamma indikatorer som regionen definierat, är det år efter år S:t Görans som intar förstaplatsen före regionens egna sjukhus. Och när sjuksköterskor och läkare får ranka de mest attraktiva arbetsgivarna brukar Capio, som driver S:t Görans, prenumerera på topplaceringarna.¹

Fria val inom ögonsjukvård och hörselvård avskaffas också, med argumentet att det har blivit för lätt att få den vård och hjälp man behöver. Tillgängligheten leder till överkonsumtion menar man. Därför säger man upp avtal och sänker ersättningarna drastiskt.²

I Region Stockholm, som under lång tid har haft de kortaste köerna i landet, genomförs nu en nedläggningspolitik som innebär att regionen sakta närmar sig de förhållanden som råder där köerna är som längst. Det är en tävling mot botten. Personal som har sökt sig från den offentliga vården kommer sannolikt söka sig till andra yrken och förlora sin ursprungliga kompetens som snabbt blir föråldrad. Regionens egna öppenvårdscentraler och kliniker kommer att belastas ännu mer utan att kapaciteten ökar.

¹ <https://www.vardforetagarna.se/2022/12/capio-sveriges-mest-attraktiva-arbetsgivare-enligt-sjukskoterskor/>

² <https://www.dn.se/sverige/region-stockholm-avskaffar-flera-privata-varldval/>

Konstigt nog uteblir debatten och rapporteringarna nästan helt, trots att konsekvenserna för äldre, sjuka och skolelever blir betydande. Det gäller såväl växande köer som sjunkande kvalitet. Det som nu görs i Stockholm är en varningsklocka för hela landet.

Nedläggningarna i Stockholm visar att Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet menar allvar när de säger att de vill att det offentliga ska ta över de verksamheter som drivs privat. En utveckling som kommer att sprida sig och drabba människor över hela landet inom alla områden där privat välfärd i dag har vuxit fram som alternativ och komplement till den offentliga verksamheten.

Hotet mot skolvelet

Utsvältning genom att minska ersättningen inom ett system där avgifter är förbjudet är en medveten strategi för att bli av med alternativen inom skolan. Med hjälp av kampanjer i media och ideologisk propaganda riktad mot verksamheter i företagsform, skapas en grogrund för att svälta ut privata alternativ. Dessa anklagas för att de går med vinst, struntar i människors välfärd och suger ut pengar ur den offentliga ekonomin.

Faktoider om att fristående skolor får mer pengar än kommunala skolor eller att de suger ut den offentliga skolan har etablerats som sanningar. Med detta som utgångspunkt ska villkoren för friskolorna, och därmed

för deras elever, försämras – utan någon analys av de verkliga förhållandena eller av värdet för eleverna av det fria skolvalet.

Fristående skolor kommer därför att få problem med att ta hand om elever som kräver större insatser om skolpengen sänks ytterligare. Den är redan i dag lägre för en friskola än för de kommunala skolorna. Om elevers och föräldrars efterfrågan på friskoleplatser samtidigt ökar uppstår en obalans som riskerar att leda till sämre kvalitet i undervisningen.

Bristande förmåga i många kommunala skolor att uppnå kunskapsmål och upprätthålla ordning, leder redan idag till att fler och fler väljer skolor som lyckas bättre och som fokuserar på sin centrala uppgift – att förmedla kunskaper och utveckla färdigheter.

Samtidigt som propagandan utmålar friskolorna som dåliga skolor diskuteras ändå att platserna ska lottas ut av rättviseskäl, eftersom deras elever på något mystiskt sätt ändå anses få en bättre utbildning. Kommunala beslutsfattare ger helt enkelt upp inför kravet att förbättra sina egna skolor och avvecklar hellre konkurrenterna som presterar bättre.

Ett återkommande argument är att friskolorna på något underligt sätt ”stjäl”, elever som om dessa tillhör kommunen i stället för att kommunen tillhör invånarna.

Dessutom anses dessa elever, just dessa, vara avgörande för den kommunala skolans ekonomi.

En tes som förutsätter att kommunala skolor alltid ner på klassrumsnivå har det för ekonomin optimala antalet elever vid varje given tidpunkt. Inte för få och inte för många. Inte en för mycket eller en för lite utan just så många som skapar den optimala ekonomiska balansen. I varje klass.

Att varje elev i en friskola skulle vara avgörande för den kommunala skolekonomin, trots att friskolor får mindre resurser per elev än kommunens skolor, är självfallet en konstruktion.

Varje elev i en kommun kostar pengar oavsett i vilken skola man går. Får den kommunala skolan färre elever är det ju självfallet rimligt att den får en finansiering som motsvarar hur många elever som går där och inte hur många som kunde gått där eller som gick där någon annan gång. Skolans resurser bör ju följa eleverna oavsett vad det är för skola vi talar om.

Även i en värld utan friskolor skulle ju kommunala skolor inte få pengar för elever som inte går där, eller få resurser för elever som ännu inte har flyttat till skolans upptagningsområde. Och om elever flyttar till en annan ort eller till en annan skolas närhet så innebär det normalt inte att skolans ekonomi skadas.

I den politiska debatten ser vi sedan många år en ideologisk demonisering av friskolorna. Den stör inte bara den sakliga debatten om friskolor och de förutsättningar som bör gälla. Den skymmer också de frågor som skoldebatten borde handla om, nämligen om de elever som inte når de studieresultat de behöver nå, om de elever som inte får den stimulans och utveckling mot ännu högre kunskapsmål som de skulle kunna få, och om de skolor som år efter år misslyckas – med de konsekvenser det får för årskull efter årskull.

Redan antalet barn som har valt en friskola visar att elever och föräldrar lever i en helt annan verklighet. Det är förunderligt att vi inte har en debatt om varför de har valt som de gjort, och om de skolor som de har valt bort.

Hotet mot valfriheten i äldreomsorgen

Även i Stockholms stad har vänsterstyret påbörjat krypskyttet mot privata aktörer. I huvudstaden har 60 procent av de äldre med hemtjänst valt en privat utförare av hemtjänsten. Förra året gjordes en rekordlåg ökning av hemtjänstpengen, vilket signalerar en aversion mot de privata alternativen.

Dessutom ändrades den tidigare 50/50-principen som vägledde fördelningen äldreomsorg i kommunal respektive privat regi. Sedan förra året gäller i stället 60/40.

Detta sker inte för att de privata äldreboendena eller den privata hemtjänsten brister i kvalitet, utan det görs trots att de är bra. Inte heller för att de äldre vill byta boende utan trots att många äldre själva har valt sitt boende och är trygga där. Äldres önskemål och trivsel spelar mindre roll när de stora planstrategerna vill ta över kontrollen.

När demagogin drabbar tryggheten

När den ansvarslösa demagogin omvandlas till verklighet drabbas människors trygghet. När faktoiderna i propagandan upplevs som fakta som tillåts bli underlag för politiska beslut blir kvaliteten underordnad ideologins verklighetsflykt. Människorna själva har ju valt på grund av den kvalitet som de ser och uppskattar i den verklighet som planstrategerna underkänner.

Det är ett hot inte bara mot människors välfärd och trygghet utan mot utvecklingen av välfärden mot att bli mer och mer agil utifrån nya kunskaper, nya teknologier och nya möjligheter.

Så skuldbeläggs de privata alternativen

Vänstern lägger skulden för köerna i den offentliga sjukvården på de privata alternativen, trots att köerna är som kortast i de regioner där de privata alternativen är som flest, som i Stockholm och Halland. Slående är att de som idag är socialdemokratiskt styrda regioner

med de kortaste köerna, har haft ett annat styre under de senaste mandatperioderna som har öppnat för privata alternativ.

Friskolorna utpekade ofta av vänsterns debattörer som plundrare av den svenska skolan, trots att elever som går där har samma skolpeng eller lägre, som alla andra elever. De sägs också göra miljardvinster som påstås försvinna från skolsystemet.

Men så ser inte verkligheten ut. Svenskt Näringsliv publicerade häromåret en rapport som gick till botten med påståenden av det slaget.³ Enligt rapporten skattades friskolesektorns aktieutdelningar till 200–300 miljoner kronor per år. Eftersom sektorns omsättning summerar till ungefär 28 miljarder kronor, uppgår utdelningarna till mellan 0,7 och 1,0 procent av omsättningen. Ställs aktieutdelningarna i relation till det samlade svenska skolväsendets kostnader, motsvarar aktieutdelningarna ungefär två tusendelar.

Oavsett vad man tycker om dessa procentandelar eller storleken på de belopp som delas ut, är det en omöjlighet att de skulle ha underminerat den offentliga skolans ekonomi. Utdelningarna ligger snarare under än över det som för kommuner är normal bankränta.

Friskolorna har i medierna också anklagats för att skapa betygsinflation för att locka nya sökande. Detta trots

³ "Friskolornas roll i det svenska utbildningssystemet" (Svenskt Näringsliv, 2022).

att Skolverket redan för några år sedan konstaterade att betygsinflation är ett problem i hela den svenska skolan.⁴ I samma rapport konstaterades att betygsinflationen bara till 1,5 procent kunde förklaras av skillnaden mellan grupperna fristående och kommunala skolor. De stora skillnaderna berodde i stället på det betygssystem som är gemensamt för alla skolor i Sverige.

Fyra år senare presenterade Skolverket en promemoria⁵ som tvärtom pekade på att de kommunala skolorna i högre utsträckning än friskolorna sätter betyg som ligger över resultaten i de nationella proven. Det visade sig dessutom att skillnaden denna gång var något större än den som 2019 hade varit försumbar.

Nu är det sannolikt så, för rättvisans skull, att inte heller denna skillnad är av den arten att man kan peka ut de kommunala skolorna för att medvetet och avsiktligt eller genom oaktsamhet driva på betygsinflationen.

Det mest intressanta är i stället hur de olika undersökningarna har speglats i skoldebatten. Det var inte så få skoldebattörer som hävdade, med den tidigare marginella skillnaden, att det var friskolorna som var orsaken till betygsinflation. Samma debattörer har däremot inte sagt något, såvitt jag sett, när det i stället var de kommunala skolorna som gav högre betyg än resultatet på de nationella proven.

⁴ "Analyser av likvärdig betygssättning mellan elevgrupper och skolor" (Skolverkets rapport 475, 2019).

⁵ "Resultat på de nationella proven i årskurs 3, 6 och 9 – läsåret 2022/23" (Skolverket 2023).

Det hade legat nära tillhands att journalister och debattörer, som tvärsäkert spred faktoiden att friskolor generellt sätter högre betyg och driver betygsinflationen, efter de nya resultaten skulle konstatera att de hade haft fel, eller att man nu åtminstone måste ta itu med de kommunala skolornas betygsättning. Men det visade sig att ämbetsmännen, journalisterna och forskarna bara var beredda att dra slutsatser när de (svagt underbyggda) resultaten pekade i den riktning som de önskade.

Den förra statsministern och nuvarande oppositionsledaren hävdade i valrörelsens debatter på fullt allvar att friskolors vinster användes till sådant som porrklubbsbesök i Thailand, samtidigt som hon menade att det är friskolorna som har skapat flumskolan.

Det är ett begrepp som är ett par decennier äldre än skolpengen och beskrev resultatet av efterkrigstidens socialdemokratiska skolreformer och etableringen av ett offentligt skolmonopol. I sak förhöll det sig så att skolpengen, som etablerades i början av 1990-talet, syftade till att öppna för de fristående skolornas främsta styrka, att erbjuda ett alternativ till flumpedagogiken i det allmänna skolväsendet som hade lett till dramatiska försämringar av undervisningens kvalitet.

Det är ett problem att den aktuella debatten om välfärden riktar sig mot de privata alternativens existens i stället för att handla om de samlade verksamheternas kvalitet. Kritikerna av valfriheten vill ta ifrån

människor kontrollen och överföra den till politiskt styrda och förvaltade monopol. 1990-talsdebatten handlade om att öppna upp. 2020-talsdebatten handlar om att stänga ner.

11

Välfärden som den ser ut i verkligheten

De som vill ta kontrollen över vår välfärd diskuterar således inte reformer inom ett system vars mål är att ge möjlighet att välja bland olika utövare och tjänster inom välfärdens många områden. I stället diskuteras om utövarnas verksamhet ska socialiseras och dess tjänster i framtiden bara ska erbjudas av offentliga monopol.

Det finns nog ingen som ifrågasätter att flera decennier gamla regelverk kan behöva förändras för att motsvara nya problem och möjligheter som följer av samhällsutvecklingen.

Så har också skett fortlöpande. Vi har idag en annan beräkning av skolpengen jämfört med för 30 år sedan. Idag får den som väljer en fristående skola en likvärdig skolpeng med den kommunala skolan. Skolpengen tar – tvärtemot vad som ofta påstås – i de allra flesta kommuner också hänsyn till skillnaderna mellan skolor vad gäller den socioekonomiska situationen. En skillnad som har vuxit med migrationen och oförmågan att lösa integrationsproblemen.

Det finns mycket mer att göra på 2020-talet för att andra generationens invandrare ska lyckas bättre i skolan. Men dessa utmaningar är annorlunda idag än de var på 1990-talet. Segregationen, utanförskapet och arbetslösheten visar på omfattande sociala problem som kräver sin debatt, men som nästan fullständigt skymms av attackerna på friskolor och valfriheten i välfärden. Detta samtidigt som det finns skolor som år efter år låter nya elevkullar lämna skolan utan de kunskaper och färdigheter som de behöver för sin framtid.

Frågor som dessa borde stå i centrum för svensk samhällsdebatt. Dessa missförhållanden bidrar till utanförskap, ytterligare segregation som skapar parallellsamhällen, ännu fler arbetslösa och är dessutom basen för den gängkriminalitet som hotar stadsdelar och förstör unga människors framtid. Det är problem och politiska misslyckanden som inte har ett dyft att göra med de friskolor som 20 procent av Sveriges elever går i.

En riktig 2020-talsdebatt borde handla om detta och hur vi gör för att ta oss ur svårigheterna. Skolan och välfärdens aktörer kan bidra till lösningen, men inte genom att de mest välfungerande verksamheterna läggs ner. Tvärtom, på 2020-talet (och framåt!) bör vi av en lång rad skäl bejaka människors egenmakt, inte förminska den eller helt strypa den.

Helheten är radikalt annorlunda än den bild som attackerna mot friskolorna och den privata välfärden

målar upp. De privata alternativen är en normal del av den svenska välfärden som de flesta svenskar anser självklar och uppskattar. Det är därför alternativen har blivit så många fler. Skräckexemplen med skolor, där barnen inte får mat, inte får läsa böcker och knappt har lärare har ingen täckning i verkligheten.

Det utesluter inte att det finns förskolor eller skolor som inte uppfyller de kvalitetskrav som måste ställas – men det gäller över hela linjen, inte bara de fristående. Det är också ett problem att den ekonomiska brottsligheten utnyttjar brister i kontrollen och tillsynen av välfärdstjänster som finansieras med skattemedel. Men också det är undantagsfall.

Antalet friskolor som har vuxit fram de senaste 30 åren är slående. I den svenska förskolan går en femtedel av barnen i en fristående verksamhet. Det är nästan 110 000 barn. De går där, eftersom deras föräldrar har valt bland de alternativ som då fanns. Och de har då sannolikt inte bara valt utan också valt bort någon som kanske låg närmare till hands. De har valt den förskola som de tror är bäst för deras barn och som fungerar bäst med familjens vardag.

I den svenska grundskolan går 195 000 elever i fristående skolor, motsvarande 16 procent av alla grundskoleelever. Och närmare en tredjedel av landets gymnasieelever, 114 000, går i fristående gymnasieskolorna.

Ju högre upp i årskurserna, desto fler väljer något annat än den kommunala skola som ligger närmast.

Det innebär en radikal ökning mot början av 2000-talet då bara tre procent av barnen gick i fristående skolor. När människor kan välja väljer de också, och ju fler alternativ som finns att välja mellan, desto fler val blir gjorda.

Om barn verkligen behandlades som sopsäckar, handelsvaror eller som "fried children", vad det nu skulle innebära, skulle en sådan skola aldrig kunna överleva. Det är nämligen ytterligt få föräldrar som skulle välja en usel skola utan respekt för eleverna. I stället väljer de skolor som de uppfattar som bättre för deras barn, baserat på erfarenhet från äldre syskon, information från vänner och bekanta liksom kunskap om faktiska resultat. Det är inte för att dessa föräldrar är hänsynslösa, dumma eller vilseförda som detta sker, utan för att de bryr sig om sina barn och vill ge dem bästa möjliga skola.

Under de senaste fem årens intensiva debatt om skolor, och en omfattande medial rapportering, har jag inte sett någon göra en analys kring frågan varför friskolorna har vuxit som de har gjort. Inte någon analys av varför så många väljer bort den kommunala skolan och heller inte av vad det är som gör att friskolor fått en så stark attraktion att de har ökat elevandelen från tre till 20 procent på 20 år.

Det är en ökningstakt på 670 procent under två decennier. För den som händelsevis enbart följer den mediala rapporteringen måste detta framstå som fullständigt obegripligt.

Om vi betraktar föräldrar som ansvarstagande, kunniga och kompetenta när det gäller att syna alternativen blir slutsatsen en helt annan. Då är det allvarliga brister i rapporteringen som vi har sett. Kanske har den tagit fasta på enskilda omdömen från missnöjda föräldrar och bortsett från att det också i kommunala skolor finns barn med missnöjda föräldrar.

Eller så har rapporteringen styrts av en opinionsbildande agenda som har lett till att man inte har velat svara på frågan varför så många väljer fristående skolor.

Motsvarande har vi sett alltför mycket av när det gäller de enskilda alternativ som bryter sig ut från den normala offentliga byråkratins mönster.

Det gäller i allra högsta grad de privata alternativen som konsekvent misstänkliggörs i sin helhet på grund av enskilda exempel som ibland kan vara korrekta, men där det enskilda exemplet sägs vara ett uttryck för helheten.

Det finns sedan lång tid tillbaka en journalistisk motvilja mot de privata alternativen som kan sägas utgöra vad vi kan kalla "Carema-filosofin".

Dagens Nyheters reportage om äldreboendet Carema för snart 15 år sedan kom att lägga grund för en redaktionell linje som präglat även andra medier. I det enskilda fallet ledde reportagets attacker på Carema till en återkommunalisering inom äldreomsorgen.

Carema var ett äldreboende som efter att blivit privat var på väg uppåt i ett index man jämförde äldreboenden med. Den journalistiska aktivismen ledde till ett antal skandalreportage. Utgångspunkten för dessa var att vinstjakten utarmade omsorgen, vilket exemplifierades med faktoiden att företaget vägrade de äldres blöjor för att spara pengar. I själva verket är det en etablerad rutin i all äldreomsorg för att man ska veta hur man bäst tar hand om den som behöver blöjskydd. Det hela var en upprepning av den gamla historien om råttan i pizzan, något som till slut noterades även i Aftonbladet. Men då var skadan redan skedd.

På grund av den bild som sattes återkommunaliserades äldreboendet och fick därefter sjunkande indexvärdet. De äldre fick betala journalistikens iver att sätta agenda.

Nya Karolinska sjukhuset (NKS), som inte var privat men bröt mot gamla mönster för hur akutsjukhus skulle byggas för att svara upp mot en modern sjukhusvård, kom att mötas av en motsvarande hetsjakt. Det påstods bland annat att byggandet skulle kosta 60 miljarder kronor, i stället för budgeterade 14,6 miljarder.

Reportrar på båda de två stora morgontidningarna i Stockholm hävdade att ett motsvarande sjukhus hade byggts i Tyskland för en tiondel av kostnaden, det vill säga för något som skulle motsvara 1,5 miljarder kronor, eller, om man utgår från den totalt förvrängda byggkostnaden på 60 miljarder, för sex miljarder svenska kronor, det vill säga hälften av vad NKS faktiskt kostade.

Nu har det tyska sjukhuset som skulle byggts för 1,5 miljarder dock aldrig namngivits. De stora sjukhusbyggena och renoveringarna i Malmö och Göteborg ligger däremot på samma kostnadsnivåer som NKS.

Som en jämförelse kan sägas att Nationalmuseum renoverades för en tiondel av vad NKS faktiskt kostade att bygga. Renoveringen av en existerande mindre byggnad i Sverige skulle alltså ha motsvarat kostnaderna för byggandet av ett avancerat nytt storsjukhus i Tyskland.

NKS är i verkligheten ett av de få offentliga byggnadsprojekt som kostade vad som hade budgeterats. De 60 miljarderna var en konstruktion där man adderade de kommande 23 årens driftskostnader plus all den medicinska utrustningen och extra byggarbeten som kom till utöver kostnaden för den ursprungliga byggnaden.

Men eftersom det fanns en privat finansiering med i byggandet fastnade NKS i agendajournalistikens raster. NKS är också ett exempel på hur en avancerad offentlig sjukvårdsgivare samspelar med en utvecklad mångfald

inom sjukvården, där de enklare fallen fångas upp av privata vårdgivare på olika nivåer.

De privata alternativen har lett till fler besök i primärvården, vilket avlastar de stora sjukhusen som kan ägna sig åt mer avancerad sjukvård. Efter att det fria vårdvalet infördes 2010 ökade besöken med tio procent samtidigt som den totala kostnadsramen i grunden var densamma. Detta borde alla vara glada och stolta över.

Viljan att välja privat vård resulterade i att antalet privat drivna vårdcentraler ökade med 80 procent! Så stort var det uppdämnda vårdbehovet och efterfrågan på att få komma till läkare. Det innebar att det totala antalet vårdcentraler ökade med en femtedel.

Förutom planeringsbyråkrater är det få som skulle betrakta det som ett bakslag att människor, genom att välja, får den sjukvård de vill ha. Mer än nio av tio svenskar har i dag en vårdcentral inom tio minuter från sitt hem, och de allra flesta har ett alternativ på ett avstånd som är ännu närmare.⁶ De flesta skulle se detta som en framgång.

Intresset för den privata vården har lett till att allt fler har listat sig där, närmare en halv miljon sedan 2015. Samtidigt har den offentliga primärvården stagnerat. Omfattningen av den privata vården, som alltså vänsterpartierna vill avskaffa, är stor. Nästen 40 procent av

⁶ Fem saker du inte visste om sjukvården (Värdföretagarna, 2021).

alla patientbesök sker hos den privata vården. Dessa ska alltså tillföras de offentliga vårdköerna när de privata alternativen läggs ner.

Hälften av besöken i primärvården sker hos privata vårdgivare. I den slutna vården är det nio procent av den somatiska vården och tre procent av den psykiatriska som sker privat.

Drygt 20 procent av specialistvården är privat. Inom den psykiatriska vården, där köerna är ett stort och tragiskt problem, står den privata vården för mer än 20 procent av patientbesöken.

Att lägga ner den privata vården, eller försöka återregionalisera den, för att tvinga tillbaka vårdpersonal som har sökt sig bort från den offentliga arbetsgivaren och driva tillbaka de patienter som har valt privat, kommer att leda till längre köer, sämre vård och att många faktiskt aldrig får vård.

Genom att människor kan välja vård blir den också mer jämlik. En av de stora reformerna inom svensk sjukvård skulle kunna vara att vi öppnar upp för att var och en får lov att söka vård direkt där det finns vård att få, oavsett regiongränser.

Om patienterna får rätt att välja sjukvård var som helst i Sverige oavsett regiongränser skulle vi inte bara få en snabbare och bättre sjukvård utan också en mer optimal

specialisering och därmed stimulera vårdens utveckling. Vården skulle bli en mer dynamisk verksamhet som lättare anpassades till nya kunskaper och ökad efterfrågan från internationella patienter, vars vård skulle ge ytterligare bidrag till den svenska sjukvården.

Att god tillgång på vård skulle leda till överkonsumtion är ett typiskt överhetsargument. Argumentet används av de som anser att sjukvård är något som den politiska makten ska ransonera och i nåd tilldela den enskilde. Vård får inte vara en tjänst som man väljer och som vårdgivare med olika huvudmän erbjuder i en hälsosam konkurrens med varandra.

I Sverige ska alla ha rätt till en jämlik vård. Men så är det inte. I de regioner som har präglats starkast av socialdemokratiskt styre är andelen privat vård lägst, medan i det under lång tid borgerligt styrda Region Stockholm är andelen högre. I Stockholm är andelen privata vårdcentraler närmare 70 procent, men i Region Västerbotten, präglad av en lång tids socialdemokratisk dominans, är den bara 13 procent.

Samtidigt som köerna har blivit kortare i Stockholm tillhör köerna i Västerbotten de längsta. De köer som systemet skapar i Västerbotten är ett exempel på planbyråkratins ransonering av sjukvården. Fler människor tvingas lida onödigt länge eller riskerar, när det går riktigt illa, att aldrig hinna få sjukvård. Det är ett cyniskt sätt att spara pengar på.

12

Den ideologiska blockeringen behöver myterna

Det är uppenbart att föräldrarnas och elevernas bild är annorlunda än den som härskar i medierna. Föräldrarna och eleverna har fokus på vad skolan betyder för eleverna. De är närmare verkligheten än journalister, vars fokus styrs av den politiska debatten och bortser från orsakerna bakom föräldrarnas val.

Det är också uppenbart att patienter i den privata sjukvården har en annan syn än den som sätts i media. Få har sökt förklara hur det kan komma sig att den privata vården vuxit så snabbt. Ibland förs visserligen överkonsumtion fram som en förklaring, med den underförstådda meningen att folk söker vård i onödan. Det framställs alltså som ett systemfel att människor i regioner med korta köer har korta väntetider.

Oviljan att analysera och diskutera välfärden utifrån människornas villkor, eller höra de som driver verksamheterna, leder till beslut som i grunden är känslökalla och ansvarslösa. Exempelen i Region Stockholm är talande:

- En av Sveriges ledande ätstörningskliniker ska läggas ner. Den mediala uppmärksamheten är begränsad och tycks fokusera på den regerande majoritetens skäl snarare än på patienterna som drabbas. De köer som nu skapas blir sannolikt betydligt längre än dagens köer till den regionala vården.
- Möjligheten till fritt vårdval för specialiserad ögonsjukvård stängs. Alltför många stockholmare har fått diagnosen ögonsjukdom, fler än i andra delar av landet. Ett skäl till att fler får diagnosen är att fler nu kan få hjälp, jämfört med i regioner där köerna är så långa att man inte kommer fram till vården.
- Det fria vårdvalet inom hörselvården stängs också. Det har enligt alla bedömare lett till att fler har kunnat få hörapparater snabbare och enklare, men ogillas av den politiska majoriteten.
- Ambulansflyget och läkarbilarna ska återregionaliseras.
- Den privata neurologkliniken som betat av köer ska avvecklas.

Så går det till i Stockholm, efter drygt ett år med det nya rödgröna styret. Om något år kommer köerna vara lika långa som i de delar av landet där köerna har varit som längst. Bristerna i regionvårdens effektivitet kommer inte utmanas av en effektiv och nytänkande privat vård.

Det är inte patienterna som gynnas av en sådan politik. Det kommer inte att vara möjligt att överföra alla patienter från de privata vårdgivare som nu avvecklas till regionens egna verksamheter utan att köerna blir längre och en del blir utan vård.

Gemensamt för alla attacker mot valfriheten, på de områden i en människas liv som betyder mest, är ett ideologiskt motstånd mot privata verksamheter. Trots att valfrihet och konkurrens på alla andra områden har visat sig vara den bästa ordningen för att producera de bästa varorna och tjänsterna.

I själva verket borde politikerna visa extra omsorg om företagens förutsättningar att erbjuda service av högsta kvalitet och medborgarnas möjligheter att göra personliga val inom de mjuka sektorerna vård, omsorg och utbildning.

Men så är det inte. Valfriheten för den enskilde tycks inte spela någon roll. Det finns därför heller ingen som frågar de miljoner individer som valt skola, vård eller omsorg varför de har valt som de gjorde.

Myten om den stora konspirationen

I stället är världsåskådningen hos valfrihetens motståndare som hämtad från den gamla vänsterns antikapitalism.

Det handlar i korthet om följande: Valfriheten leder till stora vinster hos de privata aktörerna, som profiterar på eleverna, patienterna och de gamla, så att de knappt får mat, läroböcker eller sjukvård.

Valfrihetens motståndare ”avslöjar” den stora konspirationen när det visar sig att valfrihetens förespråkare är många, känner varandra, ibland träffas och håller med varandra. Detta anser motståndarna onaturligt och orimligt, eftersom en osund verksamhet med privat företagande inte borde kunna samla stöd av särskilt många alls. Allra minst av dem som mot sitt – och framför allt maktens – bättre vetande väljer de privata alternativen.

Enligt den nya vänsterns förklaringsmodell skulle Sverige ha färre och sämre stridsflygplan, eftersom ett vinstdrivande företag tillverkar dem. Våra vägar vore kortare, smalare och sämre eftersom de privata företagen ondskefullt tar vinsten ur skattebetalarnas ficka. Hotellen skulle präglas av dålig standard och utebliven frukost på grund av att giriga ägare tar vinsten för att finansiera sitt osunda leverne.

De som driver en fristående skola eller en privat sjukvård beskrivs inte bara snåla utan som att de är beräknande och gör sig rika på andras bekostnad. Personer som har varit med om att utveckla några av Sveriges bästa skolor möts av tillmälen och förakt som närmar sig det offentliga hatet. Detta är inte något som försigår på nätet utan på ledarsidor som anser sig stå för en

sund och respektfull samhällsdebatt. Ytterst möter vi den gamla vänsterns tes om att vinst är stöld och kapitalister tjuvar som underminerar den svenska välfärden.

Nu är detta som med alla konspirationsteorier inte sant. Det svenska friskolesystemet är utformat genom beslut av en lång rad olika regeringar på förslag av en lika lång rad olika regeringar. Friskolevärlden har vuxit, och växer, genom att fler och fler har valt en friskola. Den privata vården har vuxit genom att politiker från olika håll, förvisso med olika grad av entusiasm, har accepterat att det gynnar både sjukvården och patienterna att det finns fler aktörer och därmed en viss valfrihet.

Det är heller inte sant att friskolor inte har skolmat eller läroböcker. Vem skulle vilja välja en sådan skola? Det är heller inte sant att utbildningen är sämre. Vem skulle vilja välja en sämre utbildning? Tvärtom har det svenska skolsystemet börjat leverera bättre resultat, både från kommunala och fristående skolor. Mångfalden och konkurrensen har över lag stärkt kvaliteten.

Problemen är alla de skolor som alltjämt år efter år tillåts att misslyckas och levererar dåliga resultat. Det drabbar till exempel en stor andel av nyanlända elever som det traditionella skolsystemet varit oförmöget att hantera. Men dessa problem sammanhänger inte med friskolorna utan med att vissa skolor inte klarar av att möta de behov som skapas genom en bristande integration.

Däremot väljer många föräldrar och elever friskolor för att slippa en skola som de inte anser håller måttet. Men det innebär inte att det inte skulle finnas mindre bra friskolor precis som det finns mer eller mindre bra kommunala skolor.

Skillnaden är att de friskolor som inte fungerar måste läggas ner om de inte får elever, medan kommunala skolor kan fortsätta att inte prestera godkända resultat år efter år. Alla dåliga skolor, även kommunala, borde fasas ut och i de socialt utsatta områdena borde vi ha de starkaste insatserna – kommunala och privata – och en tävlan om att ge eleverna en bättre start.

Den privata sjukvården har gynnat den offentliga. Privata vårdcentraler kan ta hand om de patienter som inte behöver avancerad vård, medan de stora offentliga sjukhusen kan ägna sig mer åt den kvalificerade vården – med ökad samlad produktivitet som följd.

Den privata äldreomsorgen har gett mångfald och kvalitet som inte tidigare fanns. Och här finns enorma möjligheter att förbättra genom digitalisering och ny kunskap om hur vi bäst tar hand om äldre. Ett område som inte har en enda given lösning, utan som måste utvecklas på många olika sätt, utan att stängas in i ett kommunalt och byråkratiskt monopol.

Rätten att välja innebär inte ett kapitalistiskt förfall utan värdighet och makt åt den enskilde. Därför att

marknadsekonomin är överlägsen planekonomin också inom de områden som ska präglas av mänsklig omsorg och värme.

När människor väljer tjänster är det alltid vad de anser vara deras bästa val som avgör, inte någon annans. Vinsten är alltså ingen "stöld" utan en konsekvens av att våra resurser utnyttjas på bästa möjliga sätt. Det är därför människor väljer som de gör.

Myter om bruk och missbruk

Eftersom myterna om de privata alternativen är just myter motsäger de ofta varandra. De är hjärnspöken som inte följer logikens lagar.

En typisk motsägelse är att de fristående skolorna anses alltför bra och skapar segregation och samtidigt är alltför dåliga. Långa köer innebär att inte alla kan få en plats, vilket alltså är orättvist, säger kritikerna. Samtidigt förordar en del kritiker att man borde skära ner på antalet friskolor, så att köerna blir längre, vilket skulle öka orättvisan med köerna, varför det inte borde finnas köer alls, utan platserna borde fördelas på andra sätt än eleverna önskar sig. Det är onekligen svårt att hänga med i sådana resonemang.

Värst har mytterna dragit i väg när de talar om friskolornas vinster som påstås handla om miljardbelopp. I realiteten är vinsterna, som jag tidigare beskrivit,

högst normala för ett tjänsteföretag. Utdelningen till investerarna ligger under den normala räntenivån för vad exempelvis kommunerna betalar för sina lån.

En annan myt kring de privata alternativen är att de har vuxit på grund av att kommunala beslutsfattare känner varandra och därför är korrumperade. Men skälet till att de privata alternativen blir fler är att etableringen har skapat en ny efterfrågan som en följd av konkurrensen om utbildningsplatserna.

Korrupta personer skulle tvärtom ha försökt att stävja konkurrensen, så att det blev lättare att göra stora tjänster på en dålig verksamhet utan medtävlare.

De som slår vakt om de offentliga monopolen inom utbildning och vård styrs av andra motiv än omsorgen om tjänsternas kvalitet. De är helt säkert inte korrumperade i lagens mening, men de har genom sin ideologiska blindhet kommit att alltför ofta ursäkra de offentliga verksamheternas misslyckanden när det gäller grundläggande krav på effektivitet, service, lätillgänglighet och kvalitet.

Här går en tydlig skiljelinje mellan de som kramar det offentliga och de som är för privata alternativ och som vill att alla existerande verksamheter, privata eller kommunala, ska konkurrera med varandra till fördel för medborgarna.

De som vill ha valfrihet vill ju ha konkurrens, medan de som vill värna de offentliga verksamheterna gör det genom att undvika all konkurrens.

Så om jag vore lika konspiratorisk som valfrihetsmotståndarna, skulle jag kunna hävda att monopolvännerna ingår i en konspiration för att hindra människor att välja. Syftet skulle vara att kunna bekräfta den socialistiska synen att makthavarna ska bestämma åt undersåtarna, utan att människor kan begrunda alternativen.

Så tror jag dock inte att det är. Jag tror bara att de är så ideologiskt besatta av sin kollektivistiska syn på välfärden att de vill att den ska gå före människornas vilja – och rätt – att välja.

Låt oss ta itu med myterna

1. Valfrihet inom sjukvården leder till överkonsumtion. Korta köer är ett uttryck för att människor för lätt kan söka sjukvård som de vill ha, trots att de egentligen inte behöver den!

Valfrihet leder i och för sig till att människor får sjukvård snabbare än vad de annars fått. Men att människor får sjukvård snabbt innebär bara ökade kostnader om man förutsätter att en del av de som står i kö inte ska få vård.

Om man i stället förutsätter att den som är sjuk ska få vård blir kostnaden för att man först får stå i kö en längre tid, inte lägre än om man får tillgång till sjukvård direkt. Normalt är det tvärtom. Den som snabbt får sjukvård kan snabbt återgå till arbetslivet vilket ger ökade samhällsinkomster och behöver inte vara sjukskrivna och få bidrag för det.

2. Den privata äldreomsorgen drevs av vinstsyften så långt att de privata ägarna utsatte de boende för covidsmittan utan någon hänsyn till de äldres hälsa.

Detta var faktiskt ett påstående som cirkulerade under pandemins mest kritiska dagar. Tesen var att giriga äldreboenden hade struntat i att ta hand om sina boende, inte hade brytt sig om skyddsutrustning åt sina anställda och utsatte alla för större risker. Bland annat pekade journalisten Maria Schottenius ut den privata äldreomsorgen som orsak till att pandemin fick spridning bland äldre: ”Den stora skillnaden är att det i Sverige finns många fler äldreboenden i den privata sektorn än i de andra länderna”, skrev hon.⁷

Det visade sig dock att pandemin i stället hade en större spridning bland de kommunala äldreboendena än bland de privata. Kanske för att de inte agerade lika snabbt som ett antal privata äldreboenden gjorde, när det gällde att skydda sig mot Covid 19.

⁷ Dagens Nyheter 2020-04-20.

Å andra sidan ska sägas att skillnaden inte var stor. Smitan skilde inte på kommunal och privat äldreomsorg, i alla fall inte på det viset som Schottenius ansåg den gjorde. Hon hade fel, eftersom hon av ideologiska skäl hoppades att de privata skulle vara sämre och ville förklara alla problemen med förekomsten av privata äldreboenden.

3. Friskolor har miljarder i vinster och det är därför som barnen inte får riktig skolmat. Skolpengen suger ut skolväsendet!

Här har vi flera fel i ett. För det första har friskolor inte några anmärkningsvärda vinster och framför allt inte vinster som kan räknas i miljarder. Överskottet i verksamheten ligger mellan tre och fyra procent.⁸

I den rapport från Svenskt Näringsliv som tidigare refererats⁹ summerade friskolornas rörelseresultat (EBIT) till knappt 1 miljard kronor.¹⁰ Men detta överskott är alltså inte vad som delas ut till ägarna. Utdelningen till ägarna uppgår till mellan 200 och 300 miljoner kronor per år.¹¹

Det är ägarnas betalning för kapitalet som de har investerat i verksamheten. Faktum är att det sammanlagda överskottet på tre till fyra procent motsvarar normal bankränta som även kommuner får betala för sina lån.¹²

⁸ Fakta om friskolor (Friskolornas riksförbund, 2024).

⁹ Friskolornas roll i det svenska utbildningssystemet (Svenskt Näringsliv, 2022).

¹⁰ EBIT står för earnings before interest and tax, det vill säga ett företags resultat före räntebetalningar och beskattning av vinsten. Den faktiska vinsten är med andra ord ännu lägre.

¹¹ Fakta om friskolor (Friskolornas riksförbund, 2024).

¹² Kommunsektorns genomsnittsränta 2023-2027 (Kommuninvest, 2023).

Utdelningen, som kan sägas vara räntebetalningen, är alltså långt under den normala räntan.

Aktieägarna får således mindre betalt från en friskola än vad banken får om kommunen lånefinansierar en ny skolbyggnad.

Ett annat fel är att skolpengen skulle suga ut skolsektorn i dess helhet. Det är matematiskt befängt att 20 procent av eleverna, som får sin skola betald med samma belopp som följer alla andra elever, skulle förorsaka att de resterande 80 procenten av eleverna får lägre anslag.

Dessutom får friskoleeleverna tvärtom mindre pengar än elever i de kommunala skolorna. I en studie som utförts av Valfrihetskommisionens ledamot Mikaela Valtersson, på uppdrag av Friskolornas Riksförbund, framkom att friskoleelever i genomsnitt får drygt 14 000 kronor mindre per elev och läsår, efter justering för statsbidrag, strukturbidrag och olikheter i elevsammansättningen.

4. De fristående skolorna måste ha en lägre skolpeng eftersom de inte har krav på sig att ta emot nya elever. Därför bör skolpengen för elever som går i fristående skolor sänkas samtidigt som de kommunala skolorna borde få mer pengar för elever som de visserligen inte har, men skulle kunna få.

Det här är ett mycket populärt resonemang som har blivit till en faktoid. De fristående skolorna påstås vara överkompenserade eftersom de inte behöver ha beredskap för nytillkommande elever, vilket de kommunala skolorna måste, eftersom kommunen har en skyldighet att kunna erbjuda alla en skolplats.

Men även här har vi en lång rad fel. För det första har de fristående skolorna redan i dag, som beskrevs tidigare, en lägre skolpeng för sina elever.

Dessutom är det kommunen och inte den enskilda skolan som har ansvaret för att se till att det finns en plats för alla. Ännu har vi inte sett någon skola som i väntan på eventuellt nya elever har lediga resurser; ett ledigt klassrum, en extra lärare som egentligen inte behövs, böcker som inte behövs, en elevvårdsassistent, en kurator och en studievägledare som går på tomgång. Det är en myt att de kommunala skolorna har denna kostnad.

Det kan däremot sägas att kommunen måste ha denna förmåga, att ta emot fler elever, men då är de fristående skolorna i kommunen ett alternativ som gör det enklare för kommunen att ta ansvar. Fristående skolor är normalt glada för att få en elev till, eftersom det innebär fler elever i skolan och ytterligare en person som med sin skolpeng stärker skolans verksamhet. Det är alltså ett ansvar som inte handlar om skolpengen utan om kommunens samlade beredskap, där fristående skolor ingår.

Sammanfattningsvis bör med andra ord skolor som har färre elever ha mindre resurser, medan skolor med fler elever ska ha mer. Skolor som inte kan behålla elever bör förlora resurser till förmån för dem som elever vill söka sig till. På det viset stimuleras skolor att förändras och förbättras eller, om de inte kan förbättras, avvecklas.

5. Den privata sjukvården innebär att människor får sjukvård på bekostnad av regionens möjligheter att upprätthålla den.

Även detta är helt fel. Det allmännas uppgift är att med gemensamma medel se till att människor får sjukvård så snabbt och med så god kvalitet som möjligt. I den delen är det ingen skillnad om man får vård hos en privat eller offentlig vårdgivare. Även privata vårdgivare är ju en del av en regions vårdsystem. Om någon får en lårbenshals opererad snabbare privat är det inte en förlust för det offentliga, utan en framgång för det offentliga ansvarstagandet.

Felsynen här är att en del betraktar regionens patienter som just regionens, bokstavligen, och inte att det är regionen som är patienternas.

Om en privat utförare bättre kan utföra lårbenshalsoperationer än de offentliga innebär det en minskad belastning på den offentliga sjukvården till förmån för de områden där den har ett unikt ansvar. Det gäller inte minst eftersom de som söker sig till privata alternativ

ofta sitter fast i köer och då är problemet inte att regionen har för få patienter, utan för många.

6. Köerna till fristående skolor är ett uttryck för att alla som vill gå där inte har privilegiet att göra det. Därför är det bättre med lottning.

Tvärtom. Köerna är en intresseanmälan och de uppstår till största delen därför att många söker flera skolor samtidigt. En kö till en skola är en uppmaning till att bygga ut fler platser för att fler ska kunna gå i den skola som de vill och i skolor som lyckas bättre med sitt uppdrag, oavsett om de är fristående eller kommunala. Om det är så att många föräldrar, eller elever, vill gå i en viss skola är det inte orimligt om man skapar förutsättningar för den skolan att växa så att fler kan få gå i den. Det gör man inte genom att lotta.

7. Friskolor får bättre betalt för sina elever eftersom man har färre elever med problem.

Detta är fel. I de allra flesta kommuner får skolor med fler elever från utsatta områden eller elever med problem en högre skolpeng, oavsett huvudman. Skillnaden mellan olika skolor är normalt inte av det slaget. På ett antal platser i Sverige har vi dessutom sett hur fristående skolor med en tydlig ledning och pedagogik har lyckats förändra sådant som kommunala skolor misslyckats med.

8. Den privata sjukvården opererar mer än vad som behövs, vilket leder till högre kostnader för skattebetalarna och högre vinster för verksamheterna.

Detta strider emot varje läkares medicinska ansvar och det gäller självfallet oavsett om man arbetar i privat eller offentlig verksamhet. Det som oftast ligger bakom detta påstående är utgångspunkten att köer är ett riktigt sätt att ransonera sjukvård, medan hög tillgänglighet leder till att människor får sjukvård alldeles för lätt. Det är ett cyniskt makthavarperspektiv som den som är sjuk sällan delar.

Det är dessutom ur medicinsk synvinkel alltid en fördel om människor får tillgång till vård snabbt.

9. Den privata sjukvården plockar russinerna ur kakan, det är därför man har kortare behandlingstider och fler patienter.

Det är ett argument där den enskilde patienten ses som en tillgång eller tillhörighet till den offentliga vården i stället för att vården är till för den enskilde.

Det är bara bra om fler patienter kan hanteras inom ramen för privata vårdgivare. Det ger våra stora offentliga sjukhus möjlighet att fokusera på dem med allvarliga problem som kräver en avancerad sjukvård.

Framför allt bör man inte som politiker se förekomsten av valfrihet för den enskilde som en tävling mellan det offentliga och det privata.

10. De fristående skolorna är inte alls bättre, men sätter medvetet högre betyg än vad eleverna borde ha.

I en tidigare undersökning från Skolverket påvisades en marginell skillnad mellan fristående skolor och kommunala.¹³ Skillnaden var så marginell att den bara kunde förklara en dryg procent av betygsglidningen – vilket är en skillnad så liten som den kan bli, när man jämför två grupper.

De mätbara skillnaderna berodde på helt andra faktorer, som skillnaden mellan stad och land och olika skolors genomsnittliga nivåer.

När Skolverket hösten 2023 redovisade en ny analys¹⁴ visade den att de kommunala skolorna hade en större betygsglidning – som dessutom var lite mer än marginell. Det har dock inte lett till att någon hävdar att de kommunala skolorna sysslar med glädjebetyg.

11. Den privata sjukvården utarmar övriga delar av sjukvården och de mer avancerade verksamheterna.

Privata alternativ ser till att fler får sjukvård snabbare och mer effektivt och innebär därför mindre kostnad

¹³ Analyser av likvärdig betygssättning mellan elevgrupper och skolor (Skolverkets rapport 475, 2019).

¹⁴ Resultat på de nationella proven i årskurs 3, 6 och 9 – läsåret 2022/23 (Skolverket 2023).

per patient och leder till att den offentliga vården kan fokusera på det som den är bäst på.

Ju snabbare människor kan få vård på normala tider på vardagar, desto färre kommer att söka sig till akutvårdsmottagningar kvällen, nätter och helger. Det innebär inte bara att det blir lättare för de som verkligen är akut sjuka att få vård snabbt, utan också bättre kvalitet i den vården.

Kostnaden för vård av en patient på dagtid på en öppenvårdscentral är väsentligt lägre än om samme person söker akutvård på ett stort sjukhus kvälls- eller nattetid.

En välfungerande sjukvård kan ta emot patienter när de behöver den, där de enklast kan ges sjukvård.

Vi behöver en diskussion som inte utgår från myterna utan från verkligheten

Det kan alltså konstateras att valfrihetens fiender tvingas använda sig av en bred palett av myter för att attackera densamma. Det betyder dock inte att vi inte ska resonera både om hur vi kan åtgärda de problem som finns inom välfärdsområdet, oavsett om det är privata eller offentliga verksamheter, och om hur vi ska kunna stärka utvecklingen mot kvalitet och effektivitet med den enskilde ännu mer i centrum.

13

Vad välfärdsdebatten på 2020-talet borde handla om

Om det är den enskildes välfärd vi vill slå vakt om, värna och utveckla, och om vi vill att den svenska välfärden ska kunna utvecklas, bör inte geografins gränser sätta gränser för människors sjukvård, skola, omsorg; än mindre begränsa möjligheterna till en utveckling av alla dessa verksamheter.

Det handlar om det agila. Om att kunna utveckla, pröva, anpassa, förändra och pröva på nytt, utifrån den enskildes behov och önskemål.

Då får man också det granulära. Den välfärd som är anpassad till den enskilde och hennes behov, problem, diagnoser, karaktärer och förmågor.

Men vi bör också fokusera på det som är problemen och möjligheterna i vårt samhälle.

Vård och omsorg

Vi borde tala om hur den svenska sjukvården ska kunna vara den bästa i världen, hur vi ska tillåta dess utveckling i takt med vetenskapens och forskningens utveckling.

Inom medicinsk teknik, biomedicin och life science, för att ta några exempel, ser vi i dag en omfattande och snabb utveckling som för ner behandling och vård på den individuella diagnosens nivå.

Vi borde också se till att skilja mellan sjukvårdens traditionella funktioner och den mest avancerade, se till att våra avancerade sjukhus också är de mest avancerade och används för de ändamål som de är till för, istället för att överbeläggas av det arbete som är öppenvårdens naturliga uppgifter.

Vi borde dessutom säkerställa att brister i omsorgen om de äldre korrigeras direkt. Äldreboenden i Sverige har ett oförtjänt dåligt rykte. Oavsett om de är kommunala eller privata kännetecknas de till allra största del av en ansvarsfull och medmänsklig personal.

Skola

När det gäller skolan borde det vara enkelt. Premiera och underlätta för de skolor som lyckas bra och fasa ut eller avveckla dåligt fungerande skolor. Vi har inte råd med dem.

Vi borde angripa problemet att mer än 15 procent av grundskoleeleverna inte får gymnasiekompetens. Det får stora konsekvenser för elever med egna drömmar och framtidsplaner, och bristande utbildning är en viktig faktor bakom segregationen i vårt samhälle.

Det allvarliga är att det är dessa 15 procent som har halkat efter, medan skolan i sin helhet faktiskt har blivit bättre efter reformerna kring 2010. Det sorgliga är att så många politiker och skoldebattörer, som hellre vill bekämpa friskolor än bristen på kunskaper, förklarar och ursäktar de dåligt fungerande skolorna med att de har elever som kommer från socialt utsatta områden. Det är ingen ursäkt utan en anledning till att de ska få en skola som kompenserar för deras förutsättningar.

Socialdemokraternas dåliga samvete över den kommunala skolans misslyckanden står i vägen för en målrationell debatt med verklighetsanknutna problemformuleringar. Paradoxen blir ännu tydligare, eftersom de sämsta skolornas brister också är de som lättast kan avhjälpas. Oftast räcker det med att skapa struktur i skolarbetet genom ordning och reda i klassrummen, i stället för att lyfta över skolans misslyckanden på eleverna och låta en dålig arbetsmiljö i tonåren prägla resten av deras liv.

I skolan borde vi därutöver omedelbart införa extern bedömning av elevernas kunskaper och färdigheter och fler nationella prov i syfte att minska riskerna för betygsinflation. Att enskilda skolors resultat därigenom mäts bättre blir en bonus. Redan alliansregeringarna borde ha agerat i den riktningen. Men än mer anmärkningsvärt är att det inte har skett de senaste åtta åren då problemen har accelererat och blivit uppenbara.

Nuvarande regering borde agera snabbt i denna fråga. Den borde även uppmuntra högskolor och universitet att ha sina inträdestetester. Då får vi både en validering av skolornas betygssättning och en validering av skolornas förmåga att ge kunskaper. Det skulle dessutom leda till antagningar som bygger mer på de kunskapskrav som finns än de kurser man tyckte var enklast i gymnasiet.

Vi borde också stimulera alla föräldrar och elever att aktivt välja skola. Medvetna val förstärker studiemotivationen och bidrar till att skolans status stiger i hemmen. Det innebär också att fler bra skolor får fler elever som behöver en bra utbildning samtidigt som mindre bra skolor väljs bort.

Låt oss samla oss till en beräkning av skolpengen som blir mer neutral så att kommuner inte genom egna beräkningar kan gynna sina egna skolor utan att skolpengen verkligen motsvarar elevens kostnader oavsett var skolvalet leder.

Samtidigt kan man diskutera om skolpengen – för att undvika att den inte påverkas av hur elever flyttar från och till kommunala skolan – skulle kunna bygga på historiska kostnader år för år justerade för inflation och kostnadsutveckling alternativt en statlig schablon som riktmärke. Det viktiga är att man utgår från det som är faktiska problem eller brister i systemet, inte propagandans myter om hur det fungerar.

Stora kostnadsskillnader per elev runt om i landet bör i första hand hanteras genom att alla skolor använder skattebetalarnas pengar mer effektivt men också genom att stora skillnader analyseras och hanteras om det inte finns grund för skillnaderna.

Skolinspektionen måste få mer kraft när det gäller att agera mot skolor som fungerar dåligt, oavsett om de är kommunala eller fristående. Det stora problemet är inte de skolor som fungerar bra, utan de alldeles många som fungerar dåligt. Brister i kvaliteten ska leda till konkreta ledningsförändringar och erbjudanden om alternativa skolor för eleverna samt, i svåra fall, en utfasning eller avveckling av problemskolan.

När det gäller sjukvården bör lagen om valfrihet utsträckas till att gälla alla utövare av sjukvård och äldreomsorg, oavsett i vilken kommun eller region man lever.

Lagen om Valfrihet (LOV) bör nu kompletteras med Lagen om patienters valfrihet (LOP) Är man sjuk ska man ha rätt att välja sjukvård, både primärvård och specialistvård, där den finns, inte hänvisas enbart till den vård som råkar finnas där den sjuke finns. Sjukvården bör inte tillåtas spara pengar genom att låta människor vänta. Det måste kosta eller bli en skuld, och den enskilde ska kunna ta med sig kostnaden dit man är bättre på att erbjuda den sjukvård som behövs.

Staten kan ta sig en större uppgift genom att garantera människors rätt att få vård över hela landet, genom att bidra till att göra det enkelt och genom att se till att ingen region hindrar människor från sjukvård som finns tillgänglig.

Låt regionerna utvecklas inom ramen för ett övergripande statligt ansvar så att det finns avancerade universitetssjukhus och nationella specialiteter. Samtidigt kan regionerna ansvara för att det finns tillgänglig sjukvårdskapacitet i varje region genom egen verksamhet eller genom att medborgarna kan välja.

Vi bör gradvis fasa ut den kommunala styrningen av sjukvårdens verksamheter genom att regionerna finansierar den enskildes val, oavsett var vården ges geografiskt i Sverige. Det kräver tydligare regler och lagar och fungerande gemensam finansiering. Staten ska genom universitetssjukhus ta över ansvaret för den mest avancerade sjukvården och tillhandahålla bättre förutsättningar för den kliniska forskningen.

Vi bör över hela landet få fler sjukhus som kan följa i S:t Görans fotspår och bli modeller för en effektiv sjukvård.

Lagen om valfrihet måste upprätthållas och bli tvingande i alla delar av landet och ge alla medborgare en möjlighet att välja den välfärd som är den bästa för henne eller honom.

Vi möter inte dagens problem genom falska problemformuleringar som härstammar från Socialdemokraternas inlärd och ideologisk motvilja mot privata alternativ. Vi behöver en 2020-tals debatt om hur alla ska få egen makt, ansvar, kunskaper, arbete och social trygghet. Den enskilde ska kunna välja, välja bort, ställa krav, få möjlighet att bidra, verka friare, starta företag och utveckla mångfalden inom hela välfärdsområdet.

Det handlar inte om de enskilda företagens egna intressen. De ska utsättas för hård konkurrens och tydlig lagstiftning. Det handlar om den enskildes rätt. Det är valfriheten det handlar om, dumskalle.

En liten epilog

Sedan valfrihetsreformerna påbörjades har mycket hänt i det svenska samhället. Vi har fått en välfärd som har utvecklats med mångfald och aktivt nyskapande.

Den har brutit sig **ut ur** planhushållningens byråkratier men utvecklats **inom** ramen för de lagar och den gemensamma finansiering som ger alla en möjlighet, var man än bor i landet. Vi har fått en allemansrätt inom välfärden.

Den skiljer sig radikalt från andra länder där bara de rika och höginkomsttagare kan välja. I Sverige kan alla välja.

Det innebär också att de verksamheter som ger bäst välfärd och omsorg kan utvecklas och möta fler användare och brukare. De som inte lyckas så bra förlorar sitt underlag och sina användare. Paradoxalt nog är det förmodligen detta debatten mot valfrihet i grunden handlar om – olusten inför att en del alternativ kan komma att underkännas, medan andra privata alternativ lyckas bättre.

Allt detta innebär inte att utformningen av den svenska välfärdens allemansrätt är den perfekta eller enda tänkbara. Det är naturligt att det finns fel och brister i varje system, oavsett hur sinnrikt utformat det är.

Nu handlar det om både framtiden och välfärden. Att vi i Sverige ska ha den bästa möjliga välfärden och att vi

i Sverige ska vara ledande i att bygga upp de verksamheter som är bäst på utbildning, omsorg och sjukvård i en digitaliserad värld där tjänster inte känner några gränser. Sverige har alla förutsättningar att genom företagande inom dessa områden bygga upp nya företag inom hela det område som är kunskapssamhällets viktigaste sektorer.

För utvecklingen. För individen. För tryggheten.

För det agila och för det granulära.

För att den politiska makten kan skapa förutsättningar, men aldrig forma välfärden bättre än den enskilde själv.

Sverige har en unik allemansrätt inom välfärden. I vårt land kan inte bara de med mycket pengar, utan alla välja skola, vårdcentral och äldreboende.

Valfriheten har brett stöd i befolkningen. Trots det är även de politiker som är förespråkare av alla människors rätt att välja på defensiven. Diskussioner om utformningen av olika system skymmer sikten för att miljontals invånare gör fria val inom välfärden. Och vill fortsätta att kunna göra det.

Lilla valfrihetsboken är en bok för att valfrihetsvänner i alla partier ska sträcka på sina ryggar och förena sig i arbetet för människors rätt att välja och styra sina egna liv.

Gunnar Hökmark är ordförande för Valfrihetskommis- sionen och tidigare bland annat riksdagsledamot och Europaparlamentariker. Valfrihetskommis- sionen skapades 2021 för att ta fram förslag på hur valfriheten i Sverige kan förstärkas och utvecklas.

